



Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra společenských věd

Bakalářská práce

Proměny panelových sídlišť po roce 1989

Vypracovala: Veronika Kupcová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Stanislav Holubec, Ph.D. et Ph.D.

České Budějovice 2019

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat panu doc. PhDr. Stanislavu Holubcovi, Ph.D. et Ph.D., vedoucímu mé bakalářské práce, za odborné vedení, rady, připomínky a komentáře, které snad přispěly ke zkvalitnění závěrečné práce. Dále bych ráda poděkovala všem, kteří mi s realizováním práce pomohli, ať už poskytnutím informací, rad nebo kontaktů na respondenty: paní knihovnici Haně Neubauerové z pobočky Městské knihovny v Táboře na Pražském sídlišti, panu ing. arch Janu Hubičkovi a především všem ochotným respondentům z Pražského sídliště.

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 26. 4. 2019

.....

Veronika Kupcová

Anotace

Bakalářská práce se zabývá proměnami panelových sídlišť po roce 1989. Teoretická část přináší srovnání vývoje panelových sídlišť v západních a východních zemích Evropy v průběhu druhé poloviny 20. století. Zároveň nadále klade největší důraz na rozvoj československých panelových sídlišť a jejich jednotlivá specifika v průběhu čtyřiceti let reálného socialismu. Druhá část teoretické práce se následně zabývá proměnami panelového sídliště po roce 1989 po stránce architektonické, urbanistické, sociologické a okrajově také ekonomické nebo kulturní. Dále jsou v práci uvedeny současné trendy ve vývoji panelových sídlišť v posledních dvaceti letech. V empirické části je blíže charakterizováno menší panelové sídliště nacházející se v Táboře, na němž jsou zachyceny proměny jeho vývoje po roce 1989 z hlediska sociologického, okrajově také architektonického. Stěžejní část práce tvoří kvalitativní výzkum, který popisuje panelové sídliště tak, jak jej v dějinných proměnách vnímají jeho obyvatelé z řad seniorů. Výzkum odpovídá především na proměnu sídlištních vztahů a na otázky současné bezpečnosti na sídlišti a revitalizační zásahy.

Klíčová slova: panelová sídliště, proměny, 1989, Tábor, Pražské sídliště

Annotation

The bachelor thesis deals with the transformation of socialist blocks of flats after 1989. The theoretical part focuses on the development of middle and eastern countries. It discusses the development of Czechoslovak panels and their particular specifics over the forty years. The second part of theoretical chapter deals with architectural, urban, sociological and marginal and economic or cultural aspects. Current trends in development of prefabricated housing estates in the last twenty years are described here. In the empirical part there is a detailed description of a smaller panel housing estate located in Tábor, and its transformations after 1989 from the sociological and also architectonic point of view. The empirical part consists of qualitative research, which describes a panel housing estate as it is perceived in historical transformations by its inhabitants from the ranks of seniors. The research is primarily concerned with the transformation of settlement relations and the issues of current security in the housing estate and revitalization changes.

Keywords: panel housing estates, transformations, 1989, Tábor, Pražské sídliště

Obsah

| | |
|--|----|
| Úvod..... | 5 |
| 1 Dějiny panelové výstavby ve světě i v Československu..... | 9 |
| 1.1 Vymezení termínů „panelový dům“ a „sídliště“ | 9 |
| 1.2 Historie panelových domů – zahraničí | 11 |
| 1.3 Panelová výstavba v Československu | 14 |
| 1.4 Vývoj českých sídlišť | 15 |
| 2 Bydlení na československých sídlištích v éře reálného socialismu | 20 |
| 2.1 Uspořádání sídliště a budov..... | 20 |
| 2.2 Vnímání sídliště očima jeho obyvatel | 21 |
| 2.3 Bytová kultura a její typizace | 23 |
| 3 Proměny panelových sídlišť v 90. letech 20. století | 25 |
| 3.1 Architektonicko-urbanistické proměny sídliště..... | 25 |
| 3.2 Sociologické proměny sídliště..... | 29 |
| 4 Současná podoba panelové zástavby | 31 |
| 4.1 Architektonicko-urbanistická změna..... | 31 |
| 4.2 Sociologická specifika..... | 33 |
| 4.3 Ochrana panelových sídlišť | 34 |
| 5 Panelová sídliště v Táboře | 35 |
| 5.1 Pražské sídliště | 35 |
| 6 Proměna panelového bydlení po roce 1989 na tábořském Pražském sídlišti | 38 |
| 6.1 Realizace průzkumu | 38 |
| 6.2 Výzkumné otázky..... | 39 |
| 6.3 Analýza rozhovorů | 39 |
| 6.3.1 Proměna panelového sídliště | 40 |
| 6.3.2 Proměna panelového bytu | 44 |
| 6.3.3 Revitalizační zásahy | 46 |
| 6.3.4 Paneláková tematika a kultura..... | 48 |
| 6.4 Shrnutí poznatků..... | 48 |
| Závěr..... | 50 |
| Seznam použité literatury | 52 |
| Seznam příloh..... | 60 |
| Přílohy | 61 |

Úvod

Panelová sídliště jsou v České republice skoro v každém městě, a je tedy nemožné se jim vyhnout. Můžeme na ně mít různé názory, ale v současné době tvoří domovy až třetiny Čechů, a tudíž představují nezanedbatelnou část bytového fondu (MAIER, 2003).

Po roce 1989 bylo nutné se s dědictvím minulého režimu vypořádat, s tím souvisí i téma této bakalářské práce, která se zaměřuje na postihnutí proměn, kterými byla panelová sídliště nucena projít, aby se přizpůsobila nové společnosti a novým požadavkům na bydlení.

První kapitola bakalářské práce se bude zabývat základními pojmy problematiky panelových sídlišť a zároveň nastíní vývoj panelové výstavby v zahraničí i v Československu. Součástí kapitoly bude i vývoj sídlišť pouze na českém území. Charakterizována bude každá z pěti etap podle názvů jednotlivých dekád. Ke každému desetiletí bude jako reprezentační příklad uveden jeden sídlištní celek, který si přiblížíme podrobněji.

V druhé kapitole budeme popisovat bydlení na sídlištích ve více jak čtyřicet let trvajícím období socialismu. Nastíníme klady a zápory panelového bydlení a socialistickou bytovou kulturu.

Stěžejní částí teoretické kapitoly se stane popsání proměn panelových sídlišť po roce 1989. Tímto problémem se bude zabývat kapitola tři a čtyři. Třetí kapitola bude pojednávat o změnách, které sídliště zaznamenala v 90. letech 20. století. Zároveň se bude zabývat otázkami revitalizace, sociologickými změnami a dalšími okolnostmi, které panelová sídliště po roce 1989 zasáhla. Čtvrtá kapitola bude samostatným exkurzem do současných let 21. století a bude se zabývat specifickými změnami, které souvisejí s přijímáním panelových sídlišť jako jistého druhu kulturního dědictví a jeho nový vývoj v architektonických i sociologických otázkách.

Empirická část bude zaměřena na Pražské sídliště v Táboře a poskytne vyhodnocení výzkumu, který zde byl proveden na vybraném vzorku obyvatel. Tito starší lidé dovedou proměnu sídliště reflektovat, neboť v tomto panelovém komplexu žijí od jeho vybudování. Zároveň se v této části pokusíme zodpovědět několik stanovených

předpokladů týkajících se proměn panelových sídlišť. Mezi zkoumané změny panelového bydlení bude patřit oblast mezilidských vztahů v rámci panelových objektů i v rámci sídliště, dále otázky revitalizace sídlištních komplexů a jejich kladů a záporů, stejně jako otázky k bezpečnosti na současném panelovém sídlišti i v prostorách panelových budov. Všechny tyto poznatky budou konfrontovány s dobou před rokem 1989.

Panelová sídliště jsou v posledních několika letech podrobena mediálnímu zájmu a jejich vnímání veřejností se značně proměňovalo často podle toho, jak se média o panelovém bydlení vyjadřovala.

V prvních letech 21. století můžeme rekonstruovat, že se o sídlištích sice občas psalo, ale většinou spíše v souvislosti s nutnými opravami těchto panelových budov. Často se hovořilo o nutných rekonstrukcích kvůli tristnímu technickému stavu budov a zdůrazňovala se vysoká finanční stránka revitalizačních snah, které dávají panelovému bydlení druhou šanci (ŠEDIVÝ, 2004, cit. 2019-04-19; též SCHMARZ, 2003, cit. 2019-04-19; též KOPP, 2002, cit. 2019-04-19 atd.). Je zajímavé, že se v tuto dobu příliš nemluvílo o nutnosti komplexní rekonstrukce, tento trend přichází až o něco později (MÜLLER, 2008, cit. 2019-04-19). Pokud už se hovořilo o kladech, většinou se uvádělo, že jde o levnou formu bydlení – odkoupení bytu v panelovém domě bylo ještě na konci tisíciletí poměrně levnou možností, jak získat vlastní bydlení (Budoucnost bytů, 2001, cit. 2019-04-19). Existence sídlišť byla chápána jako hořký fakt, na který je nutné si zvyknout. Občas se ještě objevovala synonyma pro panelová sídliště typická pro devadesátá léta: králíkárny, noclehárny nebo krabice (WITNEROVÁ, 2005, cit. 2019-04-19).

Devadesátá léta byla obecně považována za dobu největší kritiky. O sídlištích se sice příliš nepsalo, ale pokud ano, pak v negativním smyslu. Nejčastěji se panelové domy nazývaly po vzoru Václava Havla králíkárny (JELÍNEK, 1996).

Mezi lety 2007- 2008 můžeme v mediálním prostředí vidět podstatnou změnu v zájmu o sídliště. O panelových sídlištích se více diskutovalo. Častěji zaznívaly názory odborníků na sídlištní problematiku. Architekti a urbanisté viděli v sídlištích mnoho kladů, současně se jejich vlivem začíná měnit i veřejné mínění (VODA, 2007; též ČANČÍK, 2007). Po roce 2007, který představuje zlom v nazírání na panelová sídliště

celou veřejností, se ve velké míře začínají rodit nové projekty a iniciativy, které se zabývají panelovou výstavbou, její historií a zároveň i možnou budoucností.

V roce 2007 se realizoval projekt *Husákovo 3+1* s podtitulem bytová kultura 70. let. Tato výstava a její katalog publikovaný v tomtéž roce se zabývaly zkoumáním života na sídlišti v 70. letech z hlediska bytové a spotřební kultury, zároveň nechybí zmínka o technickém vývoji paneláků a výhled do jejich budoucího života (HUBATOVÁ-VACKOVÁ, 2007).

Až v současných deseti letech se panelová sídliště plně dostávají do popředí zájmu odborné veřejnosti. Objevují se různé bakalářské a diplomové práce s tematikou panelových domů nebo celých sídlišť. Tyto práce panelová sídliště zkoumají z různých pohledů, ať už architektonických, urbanistických nebo sociologických (například: *Miroslav Divina* a jeho práce *Podoby brněnských panelových sídlišť*, 2010 zkoumající brněnská sídliště z architektonického pohledu; sociologická perspektiva panelových sídlišť v textu *Kateřiny Pučkové Česká panelová sídliště a jeho obraz v odborné literatuře*, 2012). Mnozí autoři vysokoškolských kvalifikačních prací se zajímají o revitalizační snahy na českých panelových sídlištích, a to většinou se zaměřením na určité město (například: *Andrea Kristiánová Revitalizace Pražského sídliště v Táboře se zaměřením na jeho rezidenční atraktivitu*, 2016).

V roce 2011 o československých sídlištích a obecně o československém bydlení publikovala knihu *Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945–1960* americká historička Kimberly Elman Zarecorová (ZARECOROVÁ, 2011).

Komplexní pohled na minulost konfrontující utopické projekty a jejich reálné uskutečňování přinesla v roce 2013 kniha *Lucie Zadražilové Když se utopie stane skutečností*. V ní se zabývá hlavně obdobím v rozmezí let 1953–1989, tedy dobou od prvního československého panelového sídliště až po skončení panelové výstavby, zároveň také nastiňuje budoucí vývoj sídlišť (ZADRAŽILOVÁ, 2013).

Projekt Sídliště, jak dál? vznikl v roce 2014 na fakultě architektury pražské ČVUT. Zabývá se hledáním různých možností, jak upravovat a celkově adaptovat sídliště v nové moderní době. V roce 2015 byla vydána stejnojmenná publikace (TITTL, 2014).

Za pozornost stojí výstava s názvem *Paneland* pod vedením Rostislava Koryčánka v Moravské galerii v Brně, která byla pořádána na přelomu let 2017/2018. Její texty

vyšly také v knižní podobě s podtitulem *Největší československý experiment* (KORYČÁNEK, 2017). Rostislav Koryčánek byl také hlavním editorem sborníku kolektivu autorů *Postavit domy nestačí: vizuální kultura a veřejný prostor města Brna v období po druhé světové válce* vydaného roku 2015 (KORYČÁNEK, 2015).

Důležitými publikacemi posledních let jsou *Paneláci 1 a 2* (z roku 2017). Představují výstup z čtyř let trvajících projektu odborníků při Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze, který vedla kurátorka tohoto muzea Lucie Skřivánková (Zadrazilová). Výzkum se zabýval historií československých sídlišť v letech 1945-1989. V roce 2018 pak v Uměleckoprůmyslovém muzeu proběhla výstava *Bydliště - panelové sídliště* (PANELÁCI 2, 2017, cit. 2019-02-10).

Nezávislým amatérským počinem týkajícím se panelových sídlišť je webový *portál Paneláky. Info – Vše o panelácích*, který vytvořil panelákový nadšenec Marián Lipták. Zde soustřeďuje databázi panelových domů z celé České republiky a zajímá se především o dosud ještě neopravené panelové domy (LIPTÁK, 2016, cit. 2017-12-08).

Po roce 2007 se pozvolna přestává využívat nálepky králíkárna, na panelových sídlištích se začínají vyzdvihovala pozitiva před negativy, větší míra zájmu o panelové objekty se ale objevuje až po roce 2010 (SMATANA, 2014, cit. 2017-12-08). Začínají se bořit mýty o lidech, kteří jsou v panelových domech nešťastní (VOLF, 2013, cit. 2017-12-08). Paneláky se také prodávají lépe a lidé jsou v nich převážně spokojeni (KOUBOVÁ, 2014, cit. 2019-04-19). Zároveň se díky modernizaci panelové byty podstatně zdražily a ukazuje se, že byly dobrou investicí, pokud si je majitelé v devadesátých letech velmi levně odkoupili a dnes je pronajímají (GINTER, 2018, cit. 2019-04-19). Pokud se mluví o nějakých negativěch, většinou jsou spojeny s revitalizacemi, jejichž výsledkem je křiklavé sídliště a zateplený byt, který už není označován za králíkárnu, ale za byt z polystyrénu (ŠTĚTKA, 2015, cit. 2019-04-18).

1 Dějiny panelové výstavby ve světě i v Československu

Panelová technologie se jako nový trend ve stavebnictví začal objevovat již v první polovině dvacátého století. První náznaky nového a především efektivnějšího a masovějšího stavebnictví nalézáme již na konci 19. století, kdy se začíná vyprazdňovat venkov a je čím dál nutnější ubytovat lidi ve městě. Staré čtvrti jsou značně nevyhovující především kvůli špatné hygieně. Začíná se proto utvářet koncepce rychlých a levných bytů, které by vyhovovaly nárokům nové moderní společnosti. Zárodek pro panelovou éru představují především meziváleční architekti tzv. avantgardy z 20. - 30. let, kteří k navrhování nových budov přistupovali ve stylu funkcionalismus. Tento koncept se poté snažili přejímat i autoři nové bytové výstavby po 2. světové válce, alespoň do doby než se do architektury a stavebnictví, stejně jako do jiných celospolečenských otázek, promítly socialistické zásady (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 24-26).

Tímto jsme si velmi stručně nastínili pozadí fenoménu panelové výstavby, která má své kořeny hluboko v 20. století. K podrobnější historii se v průběhu práce ještě vrátíme.

1.1 Vymezení termínů „panelový dům“ a „sídlště“

Na úvod této práce je vhodné si vysvětlit pojmy, které budeme v textu používat. Pro účely bakalářské práce jsou stěžejní především dva výrazy: *panelový dům* a *sídlště*.

Panelový dům

Panelové domy, hovorově označované jako paneláky, byly budovány z prefabrikovaných panelů, které se vyráběly v panelárně a na místo staveniště se dopravily a smontovaly se s ostatními prvky (Paneláky, 2015, cit. 2019-02-10). Panel tak představoval základní prvek panelového domu, tvořil jak jeho zdi, tak i stropy. Vyráběny byly i speciální panely s otvory pro okna a dveře. Tento způsob výstavby na principu stavebnice měl celou stavbu zrychlovat a především zlevňovat. Důležitým rysem byla také unifikovanost vzhledu všech budov (Panelový dům, 2001).

Pojem panelák se používá celkem běžně, ovšem je mnohdy těžké jej přesně definovat. Často také můžeme slyšet lidi, jak slovem panelák označují i tzv. bytovky stavěné

z tvárníc či cihel. Stává se tak, že nálepku panelák dostávají i takové domy, které s panelem nemají nic společného. Toto označení je mnohdy ze strany populace spojeno s negativním vnímáním těchto objektů.

Lepší definici, než jakou najdeme v internetové Wikipedii nabízí Václav Rojík: „*Panelovými nazýváme ty budovy, u nichž je převážná část nosné konstrukce provedena z velkorozměrných plošných dílců – panelů. Panely jsou zhotovovány předem mimo vlastní konstrukci, (ve speciálním závodě) dopravovány na místo zabudování a pak vzájemně spojovány*“ (ROJÍK, 1975, s. 5 podle SKŘIVÁNKOVÉ, 2017, s. 129, pozn. 2).

S výrazem panelový dům má úzkou souvislost tak pojem prefabrikace. Prefabrikací myslíme „*předvýrobu stavebních prvků, které jsou na místě stavby smontovány*“ (ZARECOR, 2014, s. 111). Tímto postupem se měla stavba především zrychlit.

Sídliště

I když se to zdá banální, je dobré si správně definovat, co budeme v této práci chápat pojmem sídliště. Výraz sídliště (ve smyslu moderní sídliště, nikoli sídliště ve významu archeologickém) můžeme jednoduše vysvětlit jako „*obytnou zónu pro rychle se rozrůstající městskou populaci s vícepatrovými obytnými domy*“ (Sídliště, 2001). Toto encyklopedické pojetí je ale značně zjednodušené a neúplné, i když nemůžeme říct, že by bylo nesprávné. V Sociologické encyklopedii výraz sídliště najdeme v několika významech. Historicky můžeme sídliště chápat jako „*označení místa, kde sídlila určitá skupina lidí (...) se specifickými kulturními znaky*.“ V urbanistickém pojetí jde o „*seskupení převážně obytného charakteru, případně místo hromadného osídlení*.“ Ovšem nejčastěji se setkáme s pojmem sídliště, které znamená „*obytný soubor, obvykle (ne však nutně vždy) se přimykající k městu*“ (MATĚJŮ, 2017, cit. 2019-02-10).

Jiří Hrůza o sídlišti mluví jako „*o místu s novými obytnými celky na okraji měst a obcí stavěnými obvykle z vícepodlažních domů při použití zprůmyslněných technologií*“ (HRŮZA, 1977. s. 243). Obdobně sídliště charakterizuje i Ctibor Votrubec, který jej ztotožňuje s moderními čtvrtěmi a dodává, že jsou většinou složeny z jednotvárných panelových budov, jejichž předností je zeleň, která se rozkládá kolem. (VOTRUBEC, 1980, s. 256). Můžeme tedy závěrem shrnout, že pojmem sídliště se nejčastěji rozumí seskupení obytných domů postavených jednotnou technologií

většinou na okraji města s charakteristikami volnými prostory mezi jednotlivými domy (MUSIL, 1985, s. 50).

Sídliště od města můžeme většinou také snadno rozlišit díky jeho urbanistické koncepci, která je značně rozvolněná, naopak u měst je typická jejich hustá zástavba (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 37). Specifika panelových sídlišť oproti starší výstavbě do roku 1945 můžeme tak podle těchto charakteristik vidět především v budovách, které stojí samostatně a netvoří žádná uzavřená prostranství. Naopak se mezi jednotlivými domy, které tvoří sídlištní zástavbu, nachází travnaté plochy, a nikoliv pouze ulice a chodníky.

Samozřejmě je důležité nevztahovat k výrazu „sídliště“ nutně pouze přívlastek panelová, i když je tzv. paneláky reprezentují nejčastěji.

1.2 Historie panelových domů – zahraničí

Není pochyb, že panelová sídliště představují velmi podstatný urbanistický, architektonický i historický prvek celé socialistické éry v bývalém Československu. Jak ale sídliště vznikala? A odkud se tento fenomén bytové výstavby, který se u nás udržel padesát let, vlastně vzal? Kde můžeme hledat první panelové domy? Na tyto a jiné otázky ohledně světové historie se pokusí odpovědět následující část.

Panelová sídliště nejsou vynálezem socialismu. Jejich zárodky lze dohledat již na konci 19. století a hlavně na začátek 20. století. Ve světě vznikaly jako reakce na ubytování tisíců lidí, kteří přicházeli z vesnic do měst s rozmachem průmyslu. Prvním bydlením jim byly známé pavlačové domy, které neposkytovaly obyvatelům ideální hygienické podmínky. Nevyhovující situace dělnického bydlení vedla západní architektky ke snaze zlepšit jejich životní situaci (HOLÝ, 2011, cit. 2019-02-10). První experimenty v oblasti panelových systémů představuje Velká Británie. Ta již roku 1901 při stavbách zkoušela využívat železobeton. Roku 1904 poté vyrostl první prefabrikovaný dům v Liverpoolu. Nejde ještě o panelový dům v pravém slova smyslu, nicméně je důležité si jej uvést, neboť tvoří prvopočáteční bod v celém vývoji prefabrikované panelové výstavby. První prefabrikované sídliště nebylo kupodivu vybudováno v Anglii, ale o jeho realizaci se po 1. světové válce zasloužilo Německo v čele s architektem Ernstem Mayem. Toto sídliště bylo vystavěno v roce 1926 ve Frankfurtu nad Mohanem a nese název Praunheim (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s -26- 30).

Období dvacátých let bylo spjato s architektonickou avantgardou, která se zabývala návrhy bydlení, které by poskytovaly sepětí umění a života. Důležitou myšlenkou avantgardního hnutí byla tak účelnost, dále také sériovost a standardizace (MUSIL, 1985, s. 28). Již po první světové válce je nutné řešit bytovou nouzi. Objevoval se požadavek vytvořit nové byty pro co největší vrstvu obyvatel. S tím souvisí i snaha architektů výstavbu zprůmyslnit, zefektivnit a hlavně zlevnit v duchu funkcionalistického stylu (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 24).

Ve 30. letech se začínalo hovořit o novém pojetí urbanismu a stejně tak i novém pojetí člověka. Člověk je vlivem průmyslových revolucí modernější, a nutně potřebuje i jiný typ bydlení. V roce 1933 je proto založen dokument Athénské charty na IV. mezinárodním kongresu moderní architektury CIAM¹ (Congrès International d'Architecture Moderne), který v duchu funkcionalismu uvádí předpoklady nového bydlení moderního člověka, ve kterém mají být zohledněny jeho potřeby. Člověk k šťastnému životu potřebuje hlavně zdraví, hygienu, slunce a zeleň (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 24). Tento ideální typ bydlení počítal s volnou zástavbou, která má podpořit hygienu daleko více než staré čtvrti s uzavřenými ulicemi, v kterých se snadno šířily zákeřné choroby jako například tuberkulóza (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 26 – pozn. 23). V konceptu nové zástavby se neplánovaly ani náměstí, ani ulice. Bydlení se mělo stát tzv. město-parkem a zároveň mělo být rozčleněno na zóny určené jednak pro samotné bydlení, jednak pro práci, také pro dopravu a volný čas (MUSIL, 1985, s. 32-34).

Samotná Athénská charta byla vydána známým avantgardním architektem Le Corbusierem v roce 1941. Již v té době bylo zjevné, že myšlenka funkcionalismu jakožto jednoduchého a prostého stylu bez přílišného zdobení může být ideologicky zneužita. V duchu tohoto architektonického stylu se pak stavělo nejen obydlí komfortní a konstruované z drahých materiálů, ale také levné a schematické typy, které měly plnit jediný účel: vytvořit tzv. skladiště pro lidi (MUSIL, 1985, s. 35).

Přesto že se sídliště rozvíjela jak na východě, tak na západě, existuje rozdíl v jejich funkčnosti a v lidech, kteří je obývali. Rozdílná je také doba, ve které docházelo k výstavbě (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 18).

¹ Založeno v La Sarraz roku 1928, svůj vzor našlo v sovětském urbanismu (MUSIL, 1985, s. 31).

Západní země a panelové výstavba

Kromě zemí Sovětského svazu nalezneme panelová sídliště i na západě Evropy. Mezi takové země, kde se s výstavbou nových obytných konstrukcí začínalo, patří Švédsko, Francie, Skotsko či západní Německo. První panelový dům byl ale postaven v Nizozemsku v roce 1923 (HOLÝ, 2011, cit. 2019-02-10).

Západní země začínaly experimentovat s panelovou technologií po 2. světové válce a svůj vrchol takto konstruovaná sídliště zaznamenala již v 60. letech, kdy se z některých sídlišť, především ve Francii, začala stávat ghetta. Mladí lidé ze střední třídy, pro něž byla tato sídliště budována jako tzv. startovací byty, se brzy stěhovali pryč a byty v panelových domech se stávaly útočištěm sociálně slabé vrstvy obyvatelstva. Od 70. let se tedy od tohoto typu výstavby na západě upustilo (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 18).

Jak bylo řečeno výše, jedním z průkopníků stavby budov z celistvých panelů, namísto z jednotlivých cihel, bylo Německo; konkrétně německý funkcionalistický architekt Ernst May a jeho projekt z roku 1926 (UHLÍŘ, 2016, cit. 2019-02-10). Během 30. let zde tento frankfurtský rodák navrhl a realizoval několik velkých sídlišť. Jmenujme například frankfurtské sídliště Römerstadt (1926-1928), Höhenblick (1926- 1928) či Bornheimer (1926-1930). Díky svým úspěchům se již v roce 1925 stal hlavním architektem pro město Frankfurt nad Mohanem. Tuto funkci zastával pět let a za tu dobu postavil mnoho staveb. Pro své nadání ve stavbě funkčních, a přesto moderních sídlišť byl pozván do Sovětského svazu, kde od roku 1930 navrhoval celá nová průmyslová města. Jako příklad můžeme uvést město Magnitogorsk a obrovské panelové komplexy v Novosibirsku, které vyrostly v rozmezí let 1930-1933. Po třech letech ale Sovětský svaz opustil; tamější politická situace pro něj nadále nebyla příznivá. Kromě těchto významných zastávek v jeho profesním životě ovšem postavil další sídliště a to nejen v rodném Německu, ale mimo jiné i v africkém Nairobi (NOVAK, 2011, cit.2019-02-10).

I když byl Ernst May velkým architektem, jeho díla se někdy setkávala i s kritikou. Jeho počáteční idea sídliště byla totiž velmi romantická, plná různých zákoutí a úzkých ulic, ovšem výsledek jeho obrovských sídlišť je značně odlišný. Díla, která stavěl v rodném Frankfurtě nad Mohanem se více podobají ghettům; místo prostorného bydlení

dominuje těsnost. I když jistě ne všechna raná výstavba tohoto modernistického architekta je klasifikována jako nevzhledná. Najdou se výjimky v podobě výše zmíněného sídliště Römerstadt. Ovšem ani kritika nemohla Erstu Mayovi upřít místo v dějinách. Dodnes je totiž považován za jednoho z prvních realizátorů účelné sídlištní zástavby (NOVAK, 2011, cit.2019-02-10).

Východní země a panelové začátky

Východní blok začínal s panelovou výstavbou taktéž po 2. světové válce, kdy se naplno projevila bytová krize. V té době byli architekti stejně jako v západní Evropě ovlivněni meziválečnou avantgardou 20. a 30. let. Panelová výstavba se ale v Československu, Polsku, Maďarsku nebo Německé demokratické republice rozvíjela pod vlivem Sovětského svazu. Sídliště na rozdíl od západních sousedů byla stavěna pro širokou vrstvu obyvatel, a proto se z nich ani v pozdějších letech nestaly slumy. Další odlišností oproti západní bytové politice byla také doba trvání této výstavby. Východní Evropa stavěla sídliště v podstatě až do pádu socialistického režimu v roce 1989, ačkoliv již v 60. letech byla zjevná urbanistická nedostatečnost těchto celků, oproti utopistickým plánům, které slibovaly celistvá místa pro život obyvatel včetně míst určených pro volnočasové aktivity a dostatek občanské vybavenosti. Naprostým selháním v tomto směru byl monstrózní sídlištní komplex Jižní Město nacházející se v Praze, který v 80. letech představoval vše negativní, co bylo možné na sídlišti najít. I přesto se některá sídliště dostavovala ještě v raných 90. letech (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 20-22).

1.3 Panelová výstavba v Československu

Jak už bylo výše řečeno, Československo začalo s panelovou výstavbou stejně jako ostatní země západní i východní Evropy těsně po druhé světové válce. Ve válečném období se stavělo málo, po roce 1945 tedy bylo nutné řešit nedostatek bytů. V Československu nedošlo ke zničení bytového fondu v důsledku válečných bojů tak, jako např. v Německu nebo v Polsku, přesto bylo zřejmé, že je nutné začít s výstavbou nových obytných prostor pro tisíce lidí. I zde byl k vidění silný vliv avantgardy; tedy možnost stavět ubytování pro širokou a rozmanitou vrstvu obyvatel, především ale pro lidi z dělnické třídy. Důležitým aspektem celé nové moderní výstavby je zprůmyslnění a racionalizace výstavby. Byty mají vznikat rychle a efektivně v duchu Taylorovy zásady, při které se šetří lidská práce (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 53).

Pro československou bytovou politiku v brzkých poválečných letech je typická dvojitá inspirace: ze západu i z východu. Zatímco ze západu se do Československých bytových komplexů promítá estetika Francie a Le Corbusiera nebo německého Bauhausu od Waltra Gropia, z východu od ruských konstruktivistů přicházelo ideologické zakotvení (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 32).

1.4 Vývoj českých sídlišť

Československá sídliště se vyvíjela již od konce 40. let a jejich výstavba pokračuje v malých i velkých městech vzestupnou tendencí, co do počtu bytů, až do 80. let 20. století. Na tomto místě se budeme zabývat výstavbou sídlišť a především výstavbou panelových sídlišť v rozmezí čtyřiceti let reálného socialismu.

První experimenty v oblasti zprůmyslnění stavebnictví učinil již Tomáš Baťa ve 20. a 30. letech ve Zlíně, ovšem v tuto dobu se ještě neodvážil použít panely. Za opravdu první panelák, při jehož výstavbě byla použita technika montování již hotových panelů přímo na staveništi, považujeme dům z roku 1953, který byl zrealizován ve Zlíně, tehdejší Gottwaldově, dvojicí architektů Bohumírem Kulou a Hynkem Adamcem (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 19-38). O rok později, roku 1954, bylo vystavěno také první panelové sídliště v Praze 4 (SMÍŠEK, 2007, s. 65).

40. léta

Období těsně po skončení 2. světové války bylo plné optimismu, architekti, kteří nemohli mnoho let tvořit, navazují na funkcionalistické koncepce z 30. let a začínají v bytové výstavbě využívat experimenty (PECHAR, 1979, s. 29). Funkcionalismus jako architektonický proud si za cíl klade účelnost, jednoduchost, prostotu a využití techniky. Český funkcionalismus patřil k nejrozvinutějším na světě spolu s holandským, německým a francouzským (MUSIL, 1985. s. 31).

V této době ještě nemůžeme mluvit o panelových sídlištích, přesto je zde uvádíme a můžeme je chápat jako jejich vývojový předstupeň.

Dvouletý hospodářský plán v rozmezí let 1946-1948 se snažil napravit škody v bytovém fondu po druhé světové válce a výstavba probíhala především ve městech s převahou těžkého průmyslu. Vznikají tak architektonicky kvalitně zpracované domy v oblasti Mostecka a Ostravska (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 38).

V této dvouleté fázi, kterou Skřivánková a kolektiv nazývají *archaickou nebo ranou*, mají sídliště sloužit jako vzor pro další výstavbu (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 38.).

Významným zástupce tzv. dvouletkových obytných souborů je první pražské sídliště Solidarita, které je tvořeno jak výškovými domy z panelů (ovšem ještě nelze mluvit o celopanelových domech), tak i panelovými řadovými domky. Za jeho kvalitním návrhem i stejně kvalitním zpracováním stojí architekti František Jech, Hanuš Majer a František Storch, kteří se nechali inspirovat principy skandinávské družstevní výstavby. Specifickými rysy tohoto komplexu jsou především společné zahrady a velké množství volného prostoru, který přispívá k dobrým mezilidským vztahům (ŠPIČÁKOVÁ, 2014, s. 8). Tento model kvalitní výstavby ovšem nemohl konkurovat komunistickému pojetí rychlého a hromadného bydlení dalších let.

50. léta

S rokem 1948 je spojeno nové direktivní nařízení státu ohledně hromadné výstavby jednotného stylu. Začíná tak tzv. *fáze socialistického realismu* (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017), jehož snahou je postavit co největší množství bytů za co nejméně peněz. V této době je tedy architektonické pojetí velmi špatné, nicméně urbanistická koncepce je velmi kvalitní. Největší inspirací nově vzniklých domů je sovětský vzor (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 63-83).

V roce 1948 při znárodnění stavebnictví vzniká i projektová organizace *Stavoprojekt*, která se stala jednou z největších projektových institucí na světě. Hlavní náplní Stavoprojektu bylo sdružovat architekty tak, aby vytvořili „jednotnou kulturní, odbornou a ideovou základnu pro architektonickou činnost“. Požadavkem na nové stavebnictví byla typizace a zprůmyslnění (PECHAR, 1979, s. 21).

Dá se říci, že v tuto dobu docházelo v plné šíři k „*aplikaci typizace, prefabrikace, standardizace, normalizace, mechanizace, racionalizace, unifikace a industrializace výstavby*“ (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 83).

V první polovině 50. let se ve Zlíně na Benešově nábřeží (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 331) objevuje již výše zmíněný první panelový dům stavěný pomocí konstrukční soustavy G 40², ovšem systém montovaných prefabrikátů se naplno prosazuje až

² Písmeno G zde označuje místo vzniku panelové soustavy – tedy Gottwaldov (dnešní Zlín) a číslovka 40 udává počet bytů, které byly v takto vybudovaném domě k dispozici

po roce 1956 (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 68) za použití nové vylepšené panelové soustavy G 57. Tato nová technologie konstruování panelů měla především zlepšit izolační vlastnosti a zmenšit spáry mezi panely tak, aby do nich nezatékalo a netvořila se plíseň. Úspěšná ale příliš nebyla (SMÍŠEK, 2007, 66-67). Tuto druhou polovinu 50. let Skřivánková označuje jako *pionýrskou fázi* (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017).

Na konci 50. let vznikala bytová družstva, která se spolu se státní, podnikovou a soukromou výstavbou stala oficiální formou bytové výstavby. Byty postavené v rámci bytového družstva byly sice dražší, byly ovšem atraktivnější, neboť takovéto byty, na rozdíl od státních, bylo možné odkoupit (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 98). V tuto dobu je už ale také jisté, že se nedaří překonat bytovou krizi.

Současně se vznikem družstev roku 1959 zanikla funkcionalistická základna CIAM. Funkcionalismus přestal dominovat jako jediný architektonický směr, to ovšem neznamenalo, že by zmizel, naopak v mnoha realizacích přetrvával dál, ačkoliv v Československu byl na začátku 50. let kritizován a přednost v architektuře dostal dekorativní historismus. Od 2. poloviny 50. let přichází zprůmyslnění stavebnictví a s tím i opětovný nástup funkcionalismu v československé architektuře (PECHAR, 1979, s. 24-29).

Vrchol pionýrské fáze tvoří experimentální sídliště Invalidovna. Toto pražské sídliště je výjimečné hned v několika směrech. Za prvé je přímým pokračováním města, a proto jej citlivě dokresluje, za druhé se vyznačuje tím, že je dostavěné, což je také značně vzácné (CZUMALO, 2014, s. 18). Vznikalo v rozmezí let 1959-1967 na pražském Karlíně a spolu s brněnskou Lesnou patří k tzv. krásným sídlištím (FLEKAČOVÁ, 2014, s. 32). Projektováno bylo pro 4100 obyvatel. Dominantu sídliště tvoří hotelový dům, který měl sloužit svým nájemníkům jako startovací obydlí než jim bude přidělen normální byt (GUZIK, 2014, s. 66). Zároveň tento hotelový dům měl částečně splnit funkcionalistický ideál tzv. „rodiny bez domácnosti“ (CZUMALO, 2014, s. 22).

60. léta

Po době stagnace bytové výstavby z 50. let přichází doba tzv. *krásných sídlišť* označovaná též jako humanistická fáze (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017). Rozdíl oproti fázi předešlé je v tom, že člověk je zde chápán více jako konkrétní obyvatel, a nikoliv jako anonymní bytost.

I z hlediska architektury můžeme toto období označit za kvalitní. Architekti si dávají záležet na vizuální stránce celého sídlištního komplexu, architektura se humanizuje a snaží se nabídnout moderní zázemí pro moderního člověka. K tomu využívá umělecká díla, kterými sídliště oživuje (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 171-173).

Jako příklad dobře zvládnutých sídlištních komplexů z tohoto období můžeme považovat pražské Ďáblice a také obytný soubor Lesná nacházející se v Brně (KOŘÍNKOVÁ, 2015, 42-43). Lesná je zajímavá hlavně díky svému vizuálnímu ztvárnění, při kterém architekti využili výtvarných děl. Ta umístili jak venku vedle budov, tak uvnitř. Povedená je i urbanistická koncepce, která sídliště obklopila množstvím zeleně, rušivě zde nepůsobí ani doprava ze silnice (KOŘÍNKOVÁ, 2015, 41-57). Lesnou tak můžeme považovat za vzor socialistických sídlišť, která naplňují prvotní záměr celé panelové výstavby, ba možná jej i překračují.

70. léta

Toto období je charakterizováno názvem normalizace. Jde o tzv. „konsolidaci poměrů“ socialismu následující po Pražském jaru roku 1968. Podle Skřivánkové jde o pátou etapu ve vývoji socialistického sídliště nazvanou *technokratická fáze* (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017).

Po architektonické stránce jsou 70. léta v sídlištní výstavbě vnímána dnes některými lidmi jako katastrofická. Panelové domy se prý stavěly všechny stejné, šedé, uniformní, neoriginální, naprosto tuctové, přesně podle direktivního nařízení ústředního výboru KSČ. Dochází také k podstatnému zvětšení sídlišť. Sídliště mají pojmout desítky tisíc nových obyvatel (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 62-64).

Pro sídlištní celky budované v této éře je příznačná jistá provizornost. Jejich jediným a nejdůležitějším cílem je snaha ubytovat v co nejkratším čase a za co nejmenších finančních výdajů co nejvíce lidí. Na druhou stranu se nikdy dříve ani nikdy později nepostavilo tolik bytů jako právě v rozporuplných 70. letech (ZADRAŽILOVÁ, 2007, s. 48-50). Panelová výstavba ze 70. let představuje 90 % všech nových bytů (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 106).

Specifickým rysem 70. let je také tvorba tzv. „sídlíšť jako města“. Tyto ohromné komplexy vznikaly na pražských perifériích tzv. „na zeleném drnu“. K těmto monstrózním sídlištím patří hlavně pražské komplexy Severní Město a Jižní Město

(v 80. letech se k sídlištím s označením město v názvu zařadilo i Jihovýchodní Město) (ZADRAŽILOVÁ, 2007, s. 48-50).

Jižní Město se stalo synonymem pro všechny nešvary sídliště. Bylo šedé, stavěné masově, rychle, neesteticky, lidem na sídlištích chybělo občanské vybavení a život jednotlivce zde byl značně anonymizován. Sídlíště vypadalo jako staveniště a plnilo tak pouze nejzákladnější funkci, a tou je bydlení. Odtud také pochází označení sídliště za králíkárny, noclehárny, ubytovny či ghetta (ČEJKA, 2014, s. 32).

80. léta

Vrchol panelové výstavby v Československu představoval rok 1985. V této době panelové byty tvořily 98,8 % nově postavených bytových jednotek (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 106). Celá 80. léta se nesla v duchu uvolnění typizace. Byla to poslední fáze panelové výstavby z dob reálného socialismu tzv. *fáze pozdních krásných a postmodernistických sídlišť* (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017).

Nespokojenost s úrovní panelových sídlišť už spolu s architekty sdílela i veřejnost, ačkoliv pro obyvatele panelových bytů i nadále převládaly výhody nad nevýhodami, především v porovnání komfortu bydlení v panelech a ve starší zástavbě (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 256-257).

Klasickým reprezentantem této kategorie je pražské Jihozápadní Město, které na rozdíl od Jižního Města nebylo postaveno jako jeden velký celek, ale bylo rozčleněno do několika menších oblastí. Ani toto sídliště se ale nevyhnulo jednotvárné architektuře diktované direktivním nařízením strany (6. FÁZE, 2017, cit. 2019-03-10).

2 Bydlení na československých sídlištích v éře reálného socialismu

Panelové domy se začaly stavět nejen proto, aby ubytovaly tisíce lidí, ale také proto, aby zvýšily standard bydlení, a to se tak mohlo stát moderní a lukrativní.

Bydlení v panelech se stalo specifickou novou formou života, na kterou bylo nutné si zvyknout. Jiné byly budovy, jiné byly vztahy na sídlišti. To vše přinášelo problémy, ale zároveň i nové možnosti bydlení oproti starší předválečné zástavbě.

2.1 Uspořádání sídliště a budov

Výstavba panelových souborů patří k nejvýraznějším znakům socialistické výstavby měst a architektury. Tento nový způsob zástavby byl spojen s novým pojetím bytů, budov i služeb a obchodní sítě, celkově znamenal proměnu vztahů mezi obytnými domy (MUSIL, 1985, s. 13-14). Jednoduše řečeno, obyvatelé panelových domů si museli zvykat na úplně jiné prostředí.

S příchodem panelové výstavby, která měla přeplněnému městu ulevit a poskytnout bydlení ještě dalším lidem přicházejícím za prací z venkova úzce souvisela 1) *změna bytů* a bydlení jako takového. Nové byty v panelových sídlištích se staly výrazem nového vnitřního uspořádání. Obytné místnosti v moderních bytech byly sice menší než ve starších komplexech, ale zato jejich počet se zvýšil. Také v celkovém uspořádání bytů se projevovaly jisté nové aspekty. Samozřejmostí se stává teplá voda a ústřední topení, nově se v bytech objevují i dosud nesamozřejmé prostory jako balkony či lodžie a koupelny (MUSIL, 1985, s. 14-15).

Velkých změn doznal za 2) *vzhled budovy*. Stavby jsou stále větší a vyšší. Dalšími novinkami, které se tentokrát týkaly vnitřního vybavení domů, se staly tzv. společné prostory, určené pro všechny obyvatele. Mluvíme o místnostech nacházející se obvykle v přízemí domu, jako jsou prádelny, sušárny, kočárkárny a místnosti na ukládání kol (MUSIL, 1985, s. 14).

Kromě změny vnitřního uspořádání bytů a zavedení novinek jakými byly společné prostory v domech, se mění za 3) i širší *obytné prostředí*. Jednotlivé budovy se stavěly v souladu se zelení, která měla prostory kolem budov nejen rozvolnit ale také provětrat. Zároveň je důležité, aby v blízkosti panelových sídlišť byly obchody a další důležité

instituce, které obyvatelé potřebují ke svému každodennímu životu (MUSIL, 1985, s. 14-15).

Nová bytová výstavba se liší oproti staré za 4) svými *rozměry*. Ve vrcholných fázích panelového stavebnictví není neobvyklé vytvořit sídlištní komplex pro 100 tisíc obyvatel³ (MUSIL, 1985, s. 14-15).

2.2 Vnímání sídliště očima jeho obyvatel

Československá panelová sídliště byla v dobách svého největšího rozmachu v 70. - 80. letech stavěna především pro mladé rodiče ve věku 20 - 30 let a jejich děti ve věku 0-14 let. Tito mladí lidé dostávali byty přednostně. Na sídlišti byla málo zastoupena střední věková kategorie a staří lidé. Touto dvougenerační skladbou československá sídliště trpěla tím, že mladým lidem zde chyběly vzory starších (MUSIL, 1985, s. 73).

Problémy panelových sídlišť

Podle Musilova výzkumu z let 1976-1980, který srovnával život na 22 panelových sídlištích v sedmi městech, měla panelová sídliště řadu problémů. Očima tehdejších obyvatel se jednalo především o nezvyklost bydlet v novém typu bydlení. Jeden Musilův respondent dokonce říká, že mu v panelovém domě chybělo citové pouto, které by si s novým bytem na sídlišti mohl vytvořit, stěžovala to především *jednotvárnost architektury* panelových domů (MUSIL, 1985, s. 17).

Pozitivně hodnocené příliš nebyly ani *mezilidské vztahy* na sídlišti, jednalo se především o problém anonymnosti člověka na sídlišti a nezájem ostatních lidí tvořit si stabilnější pouta (MUSIL, 1985, s. 17). Pokud už se nějaké vztahy na sídlišti vytvořily, byly slabé a povrchní (MUSIL, 1985, s. 218). Na druhou stranu Musil ze svého průzkumu vyzdvihuje důležitou úlohu sousedství, která je na sídlištích rozvinutější než ve starší zástavbě. Lidé, ač se na sídlištích znají méně, jsou více nápomocní druhým (MUSIL, 1985, s. 242-245).

Velkým problémem 70. a 80. let byla *funkční nedokončenost sídlišť*. Pod tento pojem se dá vztáhnout několik kritizovaných oblastí. Nejdůležitějším problémem bylo chybějící *občanské a technické vybavení* (MUSIL, 1985, s. 21). Občanským vybavením rozumíme „*souhrn budov, staveb a ploch, které mají uspokojit velmi rozmanité potřeby*

³ Například Jižní Město, Ostrava-Poruba, Jihozápadní Město nebo části Severního Města – Prosek a Ďáblice (MUSIL, 1985, s. 15).

člověka“ (OLEXA a kol., 1967, s. 23). Konkrétní druh občanského vybavení, jakým jsou školy, zdravotnická zařízení, zařízení obchodu a služeb, tělovýchovná, vzdělávací nebo kulturní zařízení nebo také hřiště poté nazýváme občanská zařízení (OLEXA a kol., 1967, s. 23). Toto dovybavení se budovalo s velkým zpožděním, neboť důležité bylo zvládat závazky pětiletky, které se týkaly pouze počtu předaných bytů (KORYČÁNEK, 2015, s. 13 -15). Důležitým momentem vedoucím k zvyšování kvality sídlišť bylo budování hřišť pro děti. Tento nový městotvorný prvek měl zaplnit veřejné prostranství a zároveň měla hřiště předcházet patologickému chování dětí ze sídliště, pro které zde chyběly prostory k trávení volného času (KORYČÁNEK, 2015, s. 23).

Otázka volného času sužovala i dospělé osoby. Lidé na sídlišti nejčastěji trávili svůj volný čas v bytě, neboť byl lépe zařízený než vnější prostranství, které ani dospělým neposkytovalo dostatek příležitostí ke kulturnímu vyžití, například kavárny či venkovní posezení (LIBROVÁ, 1986, s. 13-27).

Dalším problémem panelových sídlišť ze 70. a 80. let je také jejich špatná *poloha* vzhledem k centru města. Obyvatelé tak měli daleko do práce stejně jako do kulturních institucí (MUSIL, 1985, s. 20). K zápornému hodnocení sídlištních bytů z pohledu jejich obyvatel přispívalo také omezené množství místností a jejich malá plošná výměra (MUSIL, 1985, s. 94).

Klady panelového bydlení

I přes často chybějící občanskou vybavenost v prvních fázích po dokončení panelových sídlišť, Musil obhajuje jako obrovský klad nové výstavby slušný standard bydlení, který umožňuje lidem život ve větším pohodlí (MUSIL, 1985, s. 18).

Z Musilova průzkumu také jednoznačně vyplývá, že lidé pozitivně hodnotili možnost bydlet ve vlastním bytě (MUSIL, 1985, s. 18).

Předností interiérů nových bytových jednotek se podle Říhy především v 70. letech stal standard v počtu obytných místností, tzv. 3+1 (ŘÍHA, 2007, s. 26). Tímto tvrzením se Říha dostává do rozporu s Musilovým míněním, které jsme uvedli výše, a zařadili jsme jej do jedné z kritizovaných oblastí nového druhu bydlení. Pokud bychom tato dvě tvrzení chtěli srovnat, můžeme říci, že ač se zdají na první pohled protikladná, nemusí to být úplně špatně. Musil ve své práci interpretuje názory obyvatel sídliště, pro které jsou panelové byty na sídlišti malé, ačkoliv počet místností oproti jinému typu bydlení

se zvýšil. Říha se snaží říct, že dříve stavěné byty byly ještě podstatně menší a postupem doby se jejich plošná výměra zvětšuje, na jednu osobu tak již připadá v průměru 20 m² oproti původním 8 m² (ŘÍHA, 2007, s. 26). Říha především vyzdvihuje možnost dát dětem i rodičům pocit soukromí zvýšením počtu obytných místností, zatímco Musil poukazuje na mínění obyvatel, kterým připadají místnosti malé, ač jich je v bytě více (ŘÍHA, 2007, s. 26). Je proto těžké kategorii rozlohy bytu zařadit do kladů sídliště, zároveň ale není možné ji vnímat jako negativum.

Pozitivně byla na panelových bytech vnímána i jejich prosvětlenost a prosluněnost díky velkým oknům (i zde ovšem můžeme polemizovat s tím, zdali se opravdu jedná o absolutní výhodu, například v létě je možné, především ve vyšších patrech, čekat problémy s přílišným teplem) (TICHÁ, 2007, s. 250). Normálem se také stává sociální zařízení bytu (ŘÍHA, 2007, s. 20).

Kladně hodnoceným exteriérovým prvkem se stalo velké množství zeleně či volné budovy namísto uzavřených celků (ŘÍHA, 2007, s. 35-36).

2.3 Bytová kultura a její typizace

Velkým pojmem bytové kultury od 70. let byla typizace. Typizací rozumíme unifikovanou sjednocenost jistých prvků. Pojem se používá primárně v architektuře, přeneseně jej můžeme využít i ve spojení typizace bydlení. Nejen, že panelové domy vypadaly takřka stejně, stejné vybavení měly i domácnosti. Typizované byly i celé místnosti vybavené jednotným sektorovým nábytkem značky Universal. Typickým zástupcem pěstovaných pokojových rostlin se stal tchýnin jazyk (HUBATOVÁ-VACKOVÁ, 2007, s. 147).

Velice oblíbenou místností v typizovaném bytě 70. let tvořila televizní místnost, která sloužila jako rodinné centrum (HUBATOVÁ-VACKOVÁ, 2007, s. 109) a sjednotitel společnosti (ČEJKA, 2014, s. 28).

Sídlíštní tematika v televizi

S televizí souvisí i dva známé pořady – seriál a film, které se odehrávaly na panelovém sídlišti a vznikaly v 70. letech.

První z nich – seriál *Dnes v jednom domě* – představuje životní příběh obyvatel, kteří se nastěhovali do právě dokončeného panelového domu. Tento pořad měl zobrazovat idylu

komfortního socialistického bydlení a zároveň oslavovat režim (KRISTEK a KUPKOVÁ, 2017, s. 47-50).

Opakem idylického seriálu z provizorního sídliště je film Věry Chytilové z roku 1978 *Panelstory*, který ukazuje negativní obraz sídliště a tragikomické příběhy tamějších nových majitelů a jejich sen o bydlení na provizorním sídlišti (ČEJKA, 2014, s. 32).

3 Proměny panelových sídlišť v 90. letech 20. století

Rok 1989 znamenal velký zlom nejen v politické a ekonomické sféře Československa, ale zásadním způsobem poznamenal i tehdejší bydlení a bytovou politiku. Panelové domy stály před těžkou zkouškou. Kvůli svému rozmachu za doby reálného socialismu se staly symbolem minulosti. Pád železné opony tak znamenal konec výstavby dalších panelových objektů. Dostavovaly se pouze domy, s jejichž výstavbou se začalo v 80. letech.

Devadesátá léta charakterizuje zánik státních institucí, s kterými byly panelové domy spojeny. Přestávají existovat státní projektové ústavy a státní stavební podniky stejně jako orgány státní bytové politiky, které finančně zajišťovaly panelovou výstavbu (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 304).

Po sametové revoluci se panelové domy potýkaly s viditelnými problémy jak v oblasti urbanistické, sociologické tak i psychologické. Prohlubovala se kritika sídliště z 80. let. Pro panelové domy se vžilo označení „monotónní králíkárný“ (KUBÍNOVÁ, 2015, s. 91). Po vizuální stránce vypadala sídliště podle Pátka jako „útluky pro neúspěšné“, které v očích veřejnosti velmi nepříznivě poznamenala socialistická éra (PÁTEK, 2017, s. 30).

Již od 80. let se o možnosti, respektive potřebě, sídliště renovovat debatovalo. Ihned po roce 1989 se začínaly některé humanistické návrhy realizovat. Mnohdy jsou tyto rané snahy spíše ke škodě než k užitku. Na panelové domy se například instalují nevzhledné nástavby dalších podlaží (SKŘIVÁNKOVÁ, 2017, s. 304).

Po vlně kritiky v 90. letech klesá zájem o paneláky. Ten se znovu u odborné i laické veřejnosti obnovuje až na počátku 21. století, i přesto nastává po roce 1989 nový začátek pro sídliště.

3.1 Architektonicko-urbanistické proměny sídliště

V devadesátých letech dvacátého století bylo nutné položit si otázku, jak s paneláky naložit dál. Nabízely se dvě varianty – buď paneláky podrobit demolici, nebo je modernizovat (AULICKÁ, 1993, s. 11). Panelové objekty již nebyly schopné zabezpečit kvalitní životní podmínky svým obyvatelům, proto bylo nutné přistoupit

k tzv. regeneraci sídlišť po stránce jak urbanisticko-architektonické, tak sociální (AULICKÁ, 1993, s. 5), neboť bylo zřejmé, že bourat je nelze, protože v nich bydlelo velké množství lidí, pro které nebylo možné vyhledat jiný druh bydlení (Regenerace sídlišť, 1994, s. 9). Zároveň by jejich zbourání bylo daleko dražší než jejich regenerace (DRÁPALOVÁ, 2005, s. 12).

Revitalizace a regenerace panelových sídlišť

Než se začneme věnovat samotnému procesu regenerace, je vhodné si vysvětlit některé výrazy, které se v této kapitole vyskytnou.

Pojem *revitalizace* znamená „obnovu, oživení něčeho nefunkčního popřípadě zchátralého“ dále jej lze definovat jako „uvádění něčeho opět do takového stavu, aby přinášelo užitek“. V takovémto smyslu se pojem užívá ve slovních spojeních *řešit revitalizaci oblasti* (kraje, krajiny), *revitalizace hospodářského života*, *revitalizace rozsáhlého továrního prostoru* (MARTINCOVÁ, 2004).

Obdobně vymezuje revitalizaci *Nový akademický slovník cizích slov*, který zde termín popisuje jako oživení a uvádí jej ve slovním spojení právě jako revitalizaci *panelových sídlišť* (KRAUS, 2005).

Výraz *regenerace* se objevuje v *Slovníku cizích slov*, kde je vysvětlen jako „obnovení, znovuvytvoření, doplnění, znovuzrození, znovuoživení, občerstvení.“ Z technického hlediska se pojem používá ve smyslu „*technologického procesu, při němž se obnovují vlastnosti použitých materiálů*“ (REJMAN, 1971).

Etymologický slovník ještě dodává, že termín *regenerace* je přejímka z latiny, konkrétně ze slova *regenerātiō*, které znamená nové zrození (REJZEK, 2015).

Oba pojmy, revitalizace a regenerace, bývají často zaměňovány a používají se jako synonyma. Do českého názvosloví se dostaly z latiny, společnou mají i předponu *re*, která znamená *znovu*. Lucie Zadražilová a jiní autoři⁴ v souvislosti s opravou panelových sídlišť po roce 1989 ještě využívají pojem humanizace, který zahrnuje komplexní obnovu sídlišť nikoliv pouze vnější změnu panelových budov (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 20).

⁴ Například i Jiří Musil

Revitalizace a její nutnost

Monotónní panelová sídliště v devadesátých letech už neposkytovala vhodné životní podmínky, proto bylo nutné přistoupit k zlepšení vzhledu sídlišť. I když panelová sídliště vznikala v průběhu celé druhé poloviny 20. století a tvořila tak soubory rozličného typu a charakteru podle období, ve kterém výstavba proběhla, jedno měla všechno sídliště společná – nedostatky (AULICKÁ, 1993, s. 9)

Tyto nedostatky, které vyjmenovává Aulická, jsou nápadně podobné těm problematickým oblastem, které v polovině 80. let vytvořil Musil. Můžeme tedy říct, že v pohledu devadesátých let se sídliště ještě příliš nezměnila. Podle Aulické byly problematické hlavně tyto kategorie vad: *1. Na sídlišti převažovala pouze funkce bydlení, 2. Špatné občanské vybavení a málo kulturního vyžití. 3. Neuspokojivé vazby obyvatel na sídliště jako na místo svého domova. 4. Nedostatečné sociální klima. 5. Nevhodné urbanistické řešení, které postrádá základní městotvorné prvky, které vytváří místa sociálních kontaktů, například ulice nebo náměstí. 6. Zanedbaná údržba objektů a nízká úroveň okolní zeleně. 7. Nevhodně zvolená infrastruktura, která sídliště zbytečně izoluje od centra města. 8. Různé stavební nedostatky objektů, například nevalná kvalita spojů mezi panely, nevyhovující tepelný izolát obvodových konstrukcí* (AULICKÁ, 1993, s. 9-10). Problémem se ukázalo být špatné použité materiálů v době výstavby a také nedostatečné zkušenosti s tím, jak se bude tento materiál po delší době chovat (Regenerace sídlišť, 1994, s. 10). Aulická v devadesátých letech ve svém výčtu ještě neuvádí jeden z hlavních problémů současného sídliště a tím je malá kapacita sídlištních parkovišť.

Prvotním záměrem regeneračních snah bylo zrekonstruovat celé sídlištní komplexy, nikoliv pouze panelové objekty. Cílem revitalizace v 90. letech byla snaha vytvořit příjemné místo pro život obyvatel, pro které by kromě bydlení nabídlo i celou řadu dalších funkcí a služeb, například školství, zdravotnictví, zaměstnání, kulturu nebo obchody. (AULICKÁ, 1993, s. 10-16).

Na regeneraci se musíme dívat jako na dlouhodobý proces, kterého by se kromě obcí jako zadavatelů podnětů k revitalizaci, měli účastnit také samotní obyvatelé. Tento přístup Aulická nazývá sociální participace (AULICKÁ, 1993, s. 19). Regenerace má vždy proběhnout v konsensu se zadavateli a realizátory, nejčastěji se jedná o obce,

a občanskými samosprávami, konkrétně s jednotlivými majiteli bytových jednotek, podnikateli a dalšími subjekty. Důležité je informovat obyvatele v průběhu celého procesu regenerace a jejích dílčích návrhů (AULICKÁ, 1993, s. 19-22). Dobrý příklad sociální participace obyvatel na realizaci sídlištního komplexu ukazuje Finsko, které ve svém programu KEKO dalo možnost obyvatelům několika obytných celků v hlavním městě Helsinky, Malminkartano a Malmi, aby si účastnili návrhů na nové bydlení. Finové si tak od úplného počátku vytvořili vlastní obydlí přímo „na míru“ (AULICKÁ, 1993, s. 68-69).

Přístup k revitalizaci

Přístup k obnově panelového bytového fondu byl odlišný v západních zemích a zemích bývalého východního bloku. Tento rozdílný postup souvisí také s tím, že panelové domy tvořily v zahraničí podstatně menší část bytového fondu než ve východní a střední Evropě. V zahraničí mnohdy začaly revitalizační snahy o něco dříve. Například ve Francii začaly od 90. let fungovat programy pro obnovu sídlišť, jejichž cílem bylo integrovat problémové panelové čtvrti do města (KOHOUT M., 2016, s. 220). Na druhé straně například Švédsko a Španělsko začaly s revitalizací svým panelových sídlišť shodně v 80. letech. Zatímco Švédsko se potýkalo s vysokou neobsazeností bytů a lokálně přistoupilo k demolici, Španělsko bouralo panelové domy hlavně kvůli nedostatečné kvalitě (KOHOUT M., 2016, s. 246-248).

Hlavním principem regenerace se v 90. letech v České republice, i přes původní záměry, stalo hledání a odstranění nejzávažnějších poruch především na samotných panelových domech. Požadavky, které se měly při renovacích dodržet, zahrnovaly: nové zabezpečení panelového domu před požáry, ochranu proti hluku, stanovení nových hygienických limitů vevnitř budov nebo opatření proti plísním a proti radonu či azbestu. Nejdůležitějším bodem revitalizačních snah se ovšem stalo zajištění stability a odolnosti budov. Do této kategorie se zahrnovaly opravy střech, zesílení vnitřních stěny, opravy balkonů a lodžii a zateplení obvodového pláště (Regenerace sídlišť, 1994, s. 14) s cílem snížit energetickou náročnost panelových budov (SEDLÁK, 2017, s. 204). Při revitalizačních úpravách v 90. letech se měly nově vybudovat bezbariérové vchody do budov. Tento dříve opomíjený prvek se v 90. letech stal aktuálním, protože se pomalu začala proměňovat skladba obyvatel sídlišť – sídliště začala stárnout (Regenerace sídlišť, 1994, s. 30).

3.2 Sociologické proměny sídliště

Sociologickými proměnami máme na mysli proměny obyvatel sídliště a v širším kontextu také proměny bydlení a přístupu obyvatel k panelovým domům. Je jisté, že velký vliv na sídlištní populaci měl fenomén stárnutí. Naše panelová sídliště mají oproti západním sídlištím jednu specifiku: v devadesátých letech se zde objevuje segregace, ale nikoliv sociální, ale věková. Ze sídliště pomalu odcházejí rodiny s dětmi, pro které byly v éře reálného socialismu byty budované, a sídliště primárně začínala obývat starší skupina lidí, jimž byty (mnohdy nevhodně velké) zůstaly po odchodu dětí z domova (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 102). Mladé rodiny, které si to mohli finančně dovolit, si často za způsob bydlení raději volili stavbu rodinných domů na okrajích velkých měst v tzv. satelitech. Panelová sídliště se tedy začínali potýkat s fenoménem stárnutí svého obyvatelstva.

Značně se po roce 1989 proměňovala sociální struktura obyvatel. Ze sídliště se stěhovala bohatá část obyvatelstva. Ovšem ani kvůli tomu se z českých sídlišť nestávají ghetta, neboť se na sídlišti udržela střední třída. Tyto změny se neudály ze dne na den. Kohout je charakterizuje jako pomalé a plíživé (KOHOUT M., 2016, s. 15).

Ze sídliště po roce 1989 mizelo drobné vybavení, které bylo typické pro socialistický vzhled sídliště, například klepadla na koberce či sušiče prádla. Na druhou stranu podle Sedlákové přibyli na sídlištích psi. Kromě toho se změnilo také pojetí volného času. Sedláková uvádí, že dříve bylo typické, když si lidé šli po práci zahrát nějakou míčovou hru, například volejbal. Po roce 1989 už pro převážnou část obyvatel neplatí stejná doba odchodu a příchodu do práce jako v minulých letech (SEDLÁKOVÁ, 2014, s. 196).

V první polovině 90. let dochází také ke změně vlastnických poměrů bytových jednotek. Panelové byty, které dříve patřily z velké části družstvu, státu nebo podniku, jsou privatizovány a mohou si je odkoupit jejich nájemníci. Tyto byty jsou často zanedbané a prodávají se velmi levně (FERENČUHOVÁ, 2016, s. 209).

Počátek devadesátých let taktéž charakterizuje pokles bytové výstavby. Tento pokles je dramatický, v roce 1990 byla ještě zahájena výstavba 61 tisíc bytů, v roce 1991 je to už jen 10 tisíc bytových jednotek, s jejichž stavbou se začalo (Koncepce bytové politiky, 2001, s. 6-9).

Velkým trendem se stává pronajímání části panelových budov k různým podnikatelským záměrům. Jedná se nejčastěji o společné prostory, tedy servisní místnosti typu kočárkárna, prádelna či sušárna. Tímto krokem se dle Sedláka sídliště občansky dovybavuje. V těchto pronajatých místnostech vznikají nejčastěji restaurace, samoobsluhy, kadeřnické a masážní salony. Komerčním účelům se mnohdy přizpůsobily i celé byty (SEDLÁK, 2017, s. 200-202).

Druhá polovina devadesátých let na sídliště přinesla další tendence, které k nám byly přeneseny ze západu. V důsledku uvolnění tržního prostředí do České republiky přichází zahraniční řetězce, které otvírají své pobočky nových maloobchodů - supermarketů, hypermarketů i diskontů - obvykle na periferiích měst, kde se nejčastěji nachází právě sídlištní zástavba. Tyto velké mezinárodní řetězce postupně vytlačily drobné sídlištní obchody. Často velice rychle skončily i drobné podnikatelské zájmy objevující se přímo v pronajatých společných prostorech panelových domů. Jejich konec je většinou spjat s rozvojem nákupních center ve velkých městech (HUSIČKA, 2018, s. 26-27).

4 Současná podoba panelové zástavby

Většina lidí si při pojmu revitalizace nebo regenerace panelových domů, respektive celých sídlišť, vybaví zateplování obvodových plášťů budov, při kterém se dům pokryje polystyrenovými deskami, a následně se ve většině případů omítne barevnou vrstvou, aby se co nejdůkladněji zakryla šed' původních panelových domů. S tím mizí také jakékoliv důkazy, že by dům byl panelový.

Samotná revitalizace ale nepokrývá jen zateplování, ačkoliv je to nejviditelnější prvek rekonstrukce. Při revitalizaci rozlišujeme mezi revitalizací pouze částečnou a komplexní, při které se zohledňuje také vnitřní renovace a zároveň se mnohdy přistupuje k regeneraci okolí panelových domů. S touto celkovou revitalizací se začíná až na začátku tohoto tisíciletí.

4.1 Architektonicko-urbanistická změna

Přelom tisíciletí přinesl do tématu revitalizace panelových staveb program finanční podpory Ministerstva pro místní rozvoj. Tento *Program regenerace panelových sídlišť* začínal se zlepšováním obytného prostředí sídlišť. V rámci programu docházelo k úpravám urbanistických zařízení – například se dosazovala zeleň, opravovala se dětská hřiště. V novém století existuje snaha modernizovat sídliště a vybavovat je různými chytrými, rozmanitými a zároveň bezpečnými prolézačkami z ekologických materiálů, nejčastěji ze dřeva. Ze sídlištních prostor tak počátkem 21. století mizí obyčejná pískoviště nebo tradiční prolézačky tzv. „zeměkoule“, které představovaly symbol dětského světa v reálném socialismu (VAŠÍČKOVÁ, 2008).

V rámci samotných budov docházelo k výměnám výtahů, opravě chodeb a osvětlení ve společných prostorech. Program revitalizace byl spolufinancován obcemi (SEDLÁK, 2017, s. 206). Na tento program poté navázal jiný projekt s názvem PANEL od Státního fondu rozvoje bydlení. PANEL umožňoval jak společenstvu vlastníků, tak i družstevníkům vzít si úvěr až do výše 90 % nákladů na revitalizační úpravy se splatností 10, 20 nebo i 40 let (SEDLÁK, 2017, s. 206). Můžeme tedy říci, že konec 90. let a začátek 21. století se nese v postupném zadlužování mnohých obyvatel na úkor zajištění vyššího standardu bydlení. Tento trend přichází do Česka ze západních zemí (DRÁPALOVÁ, 2005, s. 79).

Revitalizace nadále pokračuje. O její průběh se nejčastěji starají vlastníci bytových jednotek. Pokud jde o domy ve správě obce nebo města, většinou nejsou tak přehnaně barevné jako domy, které jsou spravovány společenstvím vlastníků. Ti se nicméně na průběhu revitalizace musí všichni shodnout. Ceny komplexní regenerace z roku 2005 jsou odhadovány na cca 500 tisíc korun na byt a lze i nadále využít některé z variant půjček od Státního rozvoje bydlení, případně lze využít komerční úvěry (DRÁPALOVÁ, 2005, 73-87). V současné době se provádí regenerace vnější i vnitřní. Vnitřní regenerace zahrnuje především výměnu bytových jader, podlah nebo vnitřních rozvodů (DRÁPALOVÁ, 2005, s. 55).

Revitalizace probíhající v současné době se sice snaží o nabarvení fasád, ale příliš neusiluje o nějaké výtvarné pojetí. To je zapříčiněno také tím, že samotná revitalizace je už tak finančně dost náročná, a tak o hlubší výtvarné pojetí samotní obyvatelé ani nestojí (SYLVESTROVÁ, 2017, s. 168).

Výrazný rozdíl dnešní doby oproti devadesátým letům je ve vnímání sídliště. Zatímco v prvních popřevratových letech byla sídliště odsuzována a haněna, dnes zažívají svou renesanci. Velké plus panelákových bytů je spatřováno především v pohodlí a snadnosti užívání obydlí, o které není potřeba se příliš starat (PÍSAŘÍKOVÁ, INGERLE, 2017, s. 218).

Ovšem i dnes jsou sídliště podrobena kritice, nicméně tato kritika má odlišný základ než kritika devadesátých let. Dříve se odsuzovala především monotónnost paneláků, dnes naopak „chromatická kakofonie“. Současnými barevnými vzory byla údajně zničena „prefabrikovaná architektura“ (PÍSAŘÍKOVÁ, INGERLE, 2017, s. 222). S tímto názorem souhlasí architekti Ladislav Lábus a Josef Pleskot, pro které je současné omalovávání paneláků falešné. Vadí jim, že se zakrývá podstata paneláků – tím jsou viditelné spáry mezi panely (ŠTĚTKA, 2015).

Kromě architektonických změn samotných domů se v současné době diskutuje o urbanistických změnách. Dnes jsou aktuální jiné sídlištní problémy než dříve. Především jde o nedostatek parkovacích míst. Podle Kohouta je důležité uvažovat také o doplnění nových funkcí a nových typů bydlení do sídlištního komplexu a nově definovat veřejné prostranství a jeho vymezení. O všechny tyto aspekty by se měla ve zvýšené míře starat veřejná správa, která by měla vytvářet systematické a dlouhodobé strategie rozvoje panelových sídlišť (KOHOUT M., 2016, s. 43-44).

Panelové domy, které prošly regenerací, často poskytují lepší bydlení než cihlové byty v centru. Mnohde jsou zároveň cenově dostupnější (POSLUŠNÁ, 2009, s. 8).

4.2 Sociologická specifika

Jiří Musil o revitalizovaných sídlištích říká, že „*rozhodně, nebudou existovat stovky let a nebudou se zachovávat jako stará Praha, proto, až zestárnou, budou se muset bourat a odstraňovat*“ (ZADRAŽILOVÁ - rozhovor, 2007, s. 223). Zatím ale k takové situaci nedochází, panelové domy se opravují, neboť v nich bydlí miliony lidí, nicméně, až ten čas nastane, bude to velmi náročné. Musil uvádí, že jejich demolice bude stejně obtížná jako jejich stavba a to i po finanční stránce (ZADRAŽILOVÁ - rozhovor, 2007, s. 223).

Podle posledního Sčítání lidí z roku 2011 žije v současné době v panelových domech na sídlišti asi 1/3 obyvatel ČR. Již se také ukázalo, že tzv. satelitní výstavba rodinných domků z 90. let je velmi neekonomická, neboť zabírá velké množství místa (Sčítání lidu, 2011).

V posledních několika letech se tak zásadně změnila skladba obyvatel panelových sídlišť. V důsledku nových trendů v sociologii rodiny se dnes v panelových bytech často setkáváme se singles jedinci nebo samostatně žijícími rozvedenými lidmi, kteří považují panelový byt za vhodné bydlení. Není výjimkou nalézt na sídlištích také typ soužití prarodiče a vnoučete/vnoučat (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 122). Lidé si byty na sídlištích často vybírají na určitou dobu jako tzv. přechodné bydlení, případně startovní bydlení. Využívají jej tedy často mladí lidé bez rodiny, kterým panelový byt poskytuje první samostatné bydlení nebo lidé, kterým nevadí se stěhovat, například kvůli své pracovní kariéře. Vliv na tento typ bydlení mají především digitální technologie a s nimi spojená „rychlá doba“ (ZADRAŽILOVÁ, 2013, s. 124).

Od roku 2008 je s bydlením v činžovních a částečně panelových domech v hornických oblastech Ostravska spojena finanční kauza OKD⁵. Tato společnost původně v 90. letech poskytla velmi levně 44 000 státních bytů ke koupi a zároveň slíbila, že stejně výhodně je v rámci privatizace převede na jejich nájemce, kteří o ně měli zájem (Kauza BYTY OKD, 2010) To se ale nikdy nestalo, neboť v současné době byty vlastní jiná společnost, která tyto bytové jednotky prodat nemíní, ani se o ně příliš nestará, zároveň ale neustále zvyšuje nájemné. (Kdy začne prodej, 2007).

⁵ Ostravsko-Karvinské doly

4.3 Ochrana panelových sídlišť

Specifickým tématem současné doby se stává památková ochrana panelových domů. Podle Kracíka by se památkově nemělo chránit jen krásné umění, ale jako symbol minulosti by se měly uchovávat i panelové objekty bez ohledu na politické pozadí jejich vzniku. Samozřejmě není možné a ani žádoucí chránit jakákoliv panelová sídliště, uvažovat se dá o několika vybraných příkladech. Kracík navrhuje vybraná sídliště uchovávat jako památkovou zónu (KRACÍK, 2015, s. 302). Kracík v této souvislosti hovoří o sídlišti Invalidovna v Praze, Ďáblicích (části Severního Města v Praze), kladenské Sítné nebo brněnské Lesné. Lesná byla dokonce v roce 2004 kvůli nevhodným zásahům do své kompozice (jednalo se především o zbytečné zahušťování zástavby) navržena svým architektem Viktorem Rudišem na památkovou ochranu, aby se dále nemohla znehodnocovat její kompoziční kvalita, nicméně žádost byla Ministerstvem kultury zamítnuta (KRACÍK, 2015, 300- 306). V současné době je chráněno jen několik sídlišť z 50. let 20. století, ovšem žádná nejsou panelová (například sídliště Poruba v Ostravě nebo sídliště Labská Kotlina 1 v Hradci Králově). Výjimku tvoří panelový solitéři, jimž se památkové ochrany dostalo (například hotelový dům na pražské Invalidovně) (KRACÍK, 2015, s. 300).

5 Panelová sídliště v Táboře

Tábor představuje typ menšího města, ve kterém se v průběhu 20. století stejně jako na většině území Československa realizovala sídlištní zástavba. Stavěla se zde sídliště spíše menšího rozsahu, která měla vhodně doplnit nedostačující bytový fond města sestávajícího především z rodinných a činžovních domů a starých měšťanských objektů, které vznikaly nedlouho po husitském založení města.

Na začátku padesátých let 20. století byl realizován plán výstavby prvního panelového sídliště v Táboře, které se stalo součástí již dříve vzniklé zóny Pražského předměstí. Pražské předměstí se postupně začalo budovat již ve 30. letech 20. století (KOHOUT J., 2009, s. 214). V tuto dobu vznikaly rodinné domy, v 50. letech se k vilové zástavbě přidaly i cihlové bytové domy (IPRM, 2008, s. 19). Součástí nové obytné zóny se v polovině 70. let 20. století stala ještě oblast s několika panelovými domy s názvem Náchodské sídliště⁶ (IPRM, 2008, s. 19).

Druhým velkým sídlištním komplexem postaveným v 80. letech tzv. na zelené louce je sídliště Nad Lužnicí, které vznikalo na druhé straně města u hlavní dopravní cesty směrem na České Budějovice. Sídliště sice administrativně patří k městu Tábor, urbanisticky je ale spojeno se sousedním městem Sezimovo Ústí (KUČA, 2008, 418).

V Táboře se dále nachází menší panelová sídliště (například část Blanického předměstí nebo sídliště mezi Soběslavskou ulicí a železniční tratí). Panelová výstavba zasáhla také Nové město. Objevují se zde jednotlivé výškové domy (KUČA, 2008, 418).

5.1 Pražské sídliště

Pražské sídliště se nachází v severní části města směrem na Prahu. Koncept nového sídliště vznikl v pražských ateliérech SÚRPMO⁷ pod vedením architekta Václava Slavíka již koncem 50. let. (IPRM, 2008, s. 17-22). Regulační plán nových obytných budov vznikl v českobudějovickém Stavoprojektu u architekta Táborského. Samotné projekty staveb vznikaly v Stavoprojektu Sezimova Ústí a podíleli se na něm mimo jiné

⁶ Název je odvozen pravděpodobně od příměstské části Tábora Náchod, nejedná se tedy o souvislost s městem v severovýchodních Čechách.

⁷ Specializovaný ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů

architekti Václav Drozda, Jan Hubička, Jan Kubovský, Otakar Jankovec nebo Stanislav Hanzal (arch. Jan Hubička, 2019).

Sídliště se začalo vytvářet jako reakce na potřebu ubytovat v Táboře rodiny vysokých vojenských důstojníků. Tábor se totiž již v 50. letech stal sídlem druhého největšího vojenského velitelství Západního vojenského okruhu a následkem toho se do Tábora začaly stěhovat celé rodiny vysokých vojenských důstojníků (IPRM, 2008, s. 17-22). V tuto dobu v Táboře poměrně výrazně narostl počet obyvatel (NESROVNALOVÁ, 2013).

Samotná stavba panelových domů byla zahájena na začátku 60. let a rozhodující část nového sídlištního komplexu vystavěného panelovou technologií byla hotová do roku 1968. Ještě do poloviny 80. let se na sídlišti stavělo občanské dovybavení zahrnující základní a střední školu, kulturní centrum s názvem Zlatá svíčka a park U popraviště (IPRM, 2008, s. 22). Později (1971-1972) podle architekta Jana Hubičky také vznikalo již zmíněné Náchodské sídliště (arch. Jan Hubička, 2019).

Na Pražském sídlišti se nachází celkem 117 domů a v nich 1729 bytů. Náchodské sídliště je podstatně menší, v 35 domech je zde 960 bytů. Celkem v obou sídlištních komplexech bydlí podle IPRM z roku 2008 cca 7000 lidí. V uvedené oblasti se nachází jak domy nižší – čtyřpatrové, tak i delší bloky složené z převážně ze sedmipatrových a osmipatrových budov. Dominantou sídliště je třináctipatrový panelový dům stojící na jeho jižním okraji (IPRM, 2008, s. 23-24).

Proměna sídliště po roce 1989 a současný stav sídliště

V roce 2008 bylo městem Tábor rozhodnuto, že se zóna, která zahrnuje Pražské sídliště, Pražské předměstí a Náchodské sídliště, bude revitalizovat. Projekt regenerace vybrané oblasti se uskutečnil v rámci Integrovaného plánu rozvoje města Tábor. Hlavním záměrem regeneračních snah bylo zvýšit atraktivitu sídlištní zóny i pro mladší jedince. Dnes totiž na sídlišti sice žije zhruba čtvrtina obyvatel města, ale většina z nich zde bydlí již od vzniku sídliště (IPRM, 2008, s. 9-23).

Regenerační projekt vytvořil architekt Martin Kraus. Na financování se podílelo město Tábor a hojně byly využity i prostředky z Evropského regionálního fondu rozvoje (cca 85 % nákladů – tedy 23 milionů korun) (Pražské sídliště v Táboře, 2015). Celé

revitalizační snahy byly podle přesného plánu rozděleny na devět etap. Poslední etapa skončila v roce 2015 (Dokončení revitalizace zóny IPRM Tábor, 2015).

Revitalizační snahy se týkaly komplexní rehabilitace prostorů před domy, zahrnovaly zároveň také opravování hřišť, dosazování zeleně a úprava vzrostlých a zanedbaných stromů, osazování sídliště lavičkami, dostavbu bezbariérových přístupů do domů a další drobnosti z občanské dovybavenosti, neboť samotné panelové sídliště bylo už od svého počátku vybaveno velmi kvalitně (jsou zde dostupná vzdělávací zařízení, nemocnice, centrum s pečovatelskou službou, obchody s potravinami, restaurace či supermarkety; donedávna zde fungoval také kulturní dům) (KRISTIÁNOVÁ, 2016). O revitalizaci samotných budov se starají jejich vlastníci (KOPECKÁ, 2010). Vlastnická struktura je značně roztržena, domy na sídlišti se nacházejí v družstevním i soukromém vlastnictví nebo jsou vlastněné společenstvím vlastníků a část bytového fondu spravuje město prostřednictvím své organizace Bytes (IPRM, 2008, 23-24).

Pražské sídliště je v současné době vnímáno jako sídliště s „lepší adresou“ ve srovnání s největším tábořským sídlištěm Nad Lužnicí. Sídliště Nad Lužnicí se vyznačuje horší životní úrovní, horší výsadbou zeleně, velkým nedostatkem parkovacích míst, větší vzdáleností od centra města nebo hustější zástavbou (KOPECKÁ, 2010). Největším kladem Pražského sídliště je rozmanité sportovní i rekreační vybavení, které bylo ještě umocněno ukončenou rekonstrukcí a dostupnost sídliště pomocí městské hromadné dopravy. Problémem sledovaného sídliště je naopak hlavně vysoký věkový průměr obyvatel (KRISTIÁNOVÁ, 2016).

6 Proměna panelového bydlení po roce 1989 na tábořském Pražském sídlišti

V souvislosti se zkoumaným tématem panelových sídlišť a jejich proměn po roce 1989 byl v praktické části bakalářské práce proveden vlastní výzkum na Pražském sídlišti v Táboře. Toto sídliště bylo vybráno záměrně jako vhodný reprezentant kvalitně navržených a zrealizovaných sídlišť v období krásné fáze budování socialistické formy bydlení.

6.1 Realizace průzkumu

Kvalitativní průzkum, který spočíval v polostrukturovaných rozhovorech s vybranými účastníky, se uskutečnil v rozmezí listopadu 2018 až února 2019. Pro realizaci tohoto šetření byli vybíráni senioři, kteří na sídlišti žili již před rokem 1989 a žijí tam i v současné době, a proto mohou obě tyto rozdílné etapy v panelovém bydlení porovnat. Celkem se výzkumu zúčastnilo čtrnáct respondentů. Dvakrát byl s průzkumem osloven manželský pár. Vcelku vyrovnané bylo i zastoupení mužů a žen. Často se mezi respondenty nacházeli učitelé, účetní a samozřejmě také bývalí vojáci, pro které bylo Pražské sídliště v Táboře v 60. letech 20. století budováno.

Dotazováno bylo osm žen a šest mužů, vyrovnaně byla obě pohlaví také oslovována. S tím souvisí také výběr respondentů. Ve spolupráci s pobočkou Městské knihovny v Táboře nacházející se na Pražském sídlišti byli vytipováni ochotní senioři, další účastníci byli oslovováni autorkou práce přímo v prostorách sídliště, některá doporučení na další osoby ochotné účastnit se průzkumu poskytli sami respondenti. Vesměs se jednalo o vzdělanější část populace, ačkoliv kromě respondentů, kteří byli s průzkumem osloveni paní knihovnicí, u kterých se vyšší vzdělanost dá předpokládat, nebylo záměrem vybírat respondenty pouze z určité sociální vrstvy.

Rozhovory se odehrály v příjemném prostředí Městské knihovny na Pražském sídlišti a z velké části poté v blízké cukrárně.

Každý z respondentů byl před začátkem průzkumu požádán, zda může být rozhovor nahráván a později blíže analyzován. Účastníci byli také poučeni, že s jejich důvěrnými informacemi, pokud takové v průběhu rozhovoru zazní, bude nakládáno citlivě a nebudou nikdy zveřejňovány. Pro účely této práce budou použity pouze krátké úryvky z vyprávěních, které připadaly autorce zajímavé, a bylo možné je dále podrobit analýze.

U takovýchto citací budou vždy uvedeny pouze počáteční písmena příjmení konkrétního respondenta.

Celkem výzkum obnáší cca 7 hodin rozhovorů. Průměrně tedy vychází půl hodina na každého z účastníků, během níž respondenti volným tempem odpovídali na předpřipravený okruh otázek, přičemž byly voleny doplňující otázky podle momentální situace. Tyto otázky měly za cíl zkonkretizovat obecná a široká témata dotazů.

6.2 Výzkumné otázky

Respondentům bylo položeno čtrnáct otázek, které sledovaly čtyři tematické okruhy: *1. proměna panelového sídliště po roce 1989, 2. proměna život v panelovém bytě respondentů po roce 1989, 3. názor na revitalizační snahy, které se objevovaly po roce 1989, 4. otázky sledující kulturu a panelovou tematiku obecně.*

Cílem těchto okruhů bylo zodpovědět tři otázky, která si autorka na základě poznání dané problematiky kladla: *1. Je na sídlištích v současné době obtížné budovat hodnotné mezilidské vztahy? 2. Jaká je bezpečnost na panelovém sídlišti v porovnání s bezpečností na sídlišti před rokem 1989? 3. Mohou současná panelová sídliště a panelové domy obyvatelům nabídnout kvalitní bydlení?*

6.3 Analýza rozhovorů

V této části se zaměříme na výsledky, které rozhovory s respondenty přinesly. Tyto výsledky si ukážeme ve čtyřech již prezentovaných oddílech, ačkoliv v samotném průzkumu otázky nebyly pokládány vždy v tomto pořadí.

Na začátku byli všichni respondenti dotázáni, *jak dlouho už sídliště obývají*. Výsledky se v průměru pohybovaly kolem padesáti let, jež obyvatelé na sídlišti strávili, i když ne vždy se tento čas rovnal s časem, který obyvatelé strávili ve stejném bytě. Vyskytly se i rodiny, které se po sídlišti několikrát stěhovaly. Zajímavé je, že drtivá většina dotázaných začala bydlet na sídlišti okamžitě, jakmile bylo postavené.

Další otázka se vztahovala k tomu, v jakém *vlastnickém vztahu se nachází jejich byt* – v družstevním vlastnictví, ve společenství vlastníků, státní správě nebo je byt zcela soukromý? Dále bylo zjišťováno, zda v souvislosti s místem svého bydliště zaznamenali případ zprivatizování bydlení v panelovém domě firmou, přičemž lidé museli začít platit tržní nájemné nebo se vystěhovat? Lidé na Pražském sídlišti se dělí do dvou

skupin a to těch, kdo má byt ve společenství vlastníků (6), to jsou byty nejčastěji původně družstevní, a poté jsou zde byty tzv. státní (dnes městské – (6), zde většinou není možné byty odkoupit, ačkoliv by si to jejich obyvatelé mnohdy přáli. Pokud byly panelové domy stavěny bytovým družstvem, je drtivá většina bytových jednotek už prodaná nájemníkům těchto bytů. Nikdo z dotázaných o kauze zprivatizování panelového bydlení na Pražském sídlišti neslyšel a mnozí se domnívají, že v Táboře se ani takováto situace nevyskytuje.

6.3.1 Proměna panelového sídliště

Dotazovaní byli dále požádáni, zda by mohli srovnat život v panelovém domě s jiným typem bydlení. Ukázalo se, že většina lidí má zkušenost s životem v rodinném domě, a to ať už ve městě nebo na vesnici. Někdo srovnával s činžovním bytem, který je ale prý skoro totožný jako panelák, jen snad v panelovém domě jsou prostory o něco menší (Respondentka 9, 2019). Výhody panelového bydlení vidí většina z účastníků v modernosti, novosti, čistotě a pohodlí tohoto typu bydlení. Naopak nevýhodou je hluk, různé zvuky, jádro z umakartu, nedostatek soukromí a neshody se sousedy, které ale žádný z respondentů nezažil. Vesměs jsou všichni v panelovém domě spokojeni. Pro důchodce je to prý ideální bydlení, neboť se člověk nemusí o nic starat. Respondentka V. souhlasí: *„Já bych řekla, že to záleží na věku. Když je člověk už v letech, jako já jsem, 82 let, tak vám je ten panelák jako příjemnější, protože máte všechno po ruce, teplo, vodu... No ovšem, když je člověk mladší a má děti, tak je to v tom rodinném domě pro výchovu dětí lepší“* (Respondentka 11, 2019). Ze začátku byla ale kvalita sídliště horší. Respondent Bo. to komentuje takto: *„Když foukal vítr a padal sníh, napadal nám do bytu, odfušovaný to bylo, ze začátku to byla katastrofa“* (Respondent 6, 2019).

Jak se žilo v panelovém domě za socialismu? Změnilo se dnes něco? Tato široce položená otázka vyvolávala u respondentů nostalgii. Mnozí se shodovali na tom, že dříve bylo bydlení v panelovém domě lepší, panovala zde větší soudržnost, lidé nebyli tak agresivní, také si prý tolik nezáviděli. *„Dneska každý vleze do bytu, zabouchne za sebou dveře a co je vokolo, to se nestará, to nikoho nezajímá* (Respondent 4, 2019). *„Takhle, já vám něco povím, dřív jsme byli mladý že jo, my jsme tam drželi, my jsme v tom družstevním bytě tenkrát byli všichni stejně starý svým způsobem...i děti...se dalo říct, takže jsme si tam všichni vyhověli, ať třeba byl Mikuláš tak se to tam všechno scházelo, byly ty prádelny dole, tam i večer se posedělo, a to teď už nikde nevidíte.*

Myslím, že to dřív umělo líp držet při sobě, ty lidi, a byli k sobě takový vstřícnější. Dnes každý přijde, zabouchne za sebou a konec.“ (Respondentka 10, 2019). Druhá část respondentů, ale naopak žádné změny nevidí. Život v panelovém domě je podle nich stejný, snad jediný rozdíl vidí v cenách, které za ty roky narostly (místo 680 Kč platí dnes nájem 3 500 Kč za byt 3+1 – Respondent 12, 2019) případně říkají, že nelze vůbec situaci před rokem 1989 a současnou dobou porovnat. Výjimkou byl pan Bo., který vidí kvalitu bydlení spíše v dnešní době: *„Ty paneláky byly taková nouze, lidé se ale měli kam nastěhovat, bylo to rychlý a nebylo to drahý, já mám byt jedna plus tři a mě vyšel na 12 tisíc. To bylo zadarmo. Teď je to lepší než za socialismu, ale my jsme byli rádi, že jsme ten panelák dostali“* (Respondent 6, 2019). Podobný názor má i paní P., která ale změny příliš nevidí: *„No změna nějaká je, ale zase ne tak velká. Byly jsme mladí a bylo nám hezky...doba byla jiná samozřejmě“* (Respondentka 7, 2019).

Na předešlou otázku navazoval dotaz *Jak se na sídlišti žije dnes?* Podle respondentů se dnes na sídlišti žije převážně hůř, ale zase je těžké to srovnávat s minulou dobou. Dnes jsou panelové domy hezké a lépe vypadají. To si také všichni pochvalují. Nebyl jediný respondent, který by nezmínil, jak je Pražské sídliště krásně obrostlé zelení, která je městem Tábor dobře udržovaná, a cítí se zde „jako v parku“, kousek je to k řece, jsou zde i ovocné stromky (Respondentka 10, 2019). Všichni také Pražské sídliště vyzdvihují, oproti jiným tábořským sídlištím jako „nejhezčí a nejповedenější, na kterém se v Táboře dobře žije“ (Respondentka 10, 2019).. Jako opozitum Pražského sídliště uváděli sídliště Nad Lužnicí, kterému nikdo z místních neřekne jinak než „Sojčák“. Toto sídliště se nikomu nelíbí a označují jej spíše jako „sídlíště pro mladé“. Na otázku, proč je Pražské sídliště lepší než sídliště Nad Lužnicí pan M. říká, že zde mají lidé asi větší úctu k bydlení, domy zde nejsou nahuštěné ani pomalované, nenajdeme tu rozbité schránky tak, jako se to objevuje na sídliště Nad Lužnicí (Respondent 8, 2019). Velice kladně je mezi seniory přijímána také MHD, která zajíždí i dovnitř sídliště. To je samozřejmě záležitost posledních přibližně patnácti let.

Další otázka se týkala toho, *co obyvatelé na sídlišti nejvíce trápí*. Cílem bylo zjistit, zda obyvatelé více trápí lokální sídlištní problémy nebo spíše problémy typické pro jakékoliv panelové sídliště. Ukázalo se, že částečně jde o problémy místní, z větší části se ale dá hovořit o obvyklých trápeních, která se na sídlišti mohou objevit. Začneme-li problémy lokálními, deset ze čtrnácti respondentů uvedlo havrany. Tito ptáci hnízdí na stromech v parku na sídlišti a většinu respondentů obtěžují svým křikem.

I ti senioři, kteří bydlí ve větší vzdálenosti od jejich hnízd, se o nich zmiňují v souvislosti se znečištěnými lavičkami, chodníky nebo proto, že od svých přátel slyšeli, že jim přítomnost těchto ptáků na sídlišti komplikuje život. Ti, kdo bydlí blíže k havranům, ale přesto více trápí hluk z parkoviště u zimního stadiónu, kde brzy ráno startují kamiony. Ačkoliv si tedy lidé na havrany stěžují, nikomu bydlení vyloženě neznepríjemňují, maximálně jim vadí, že ničí estetickou krásu sídlištního komplexu. Ke globálním sídlištním problémům bychom řadili problém dalších zvířat – psů. Respondentům vadí, že jsou sídliště znečištěná a psi zde běhají „na volno“. Pana M. dále trápí jediné špatně odvedená práce na revitalizacích a také nevšímavost lidí: *„Teď jsem tam řešil, aby se lidé vůbec dostali do baráku, že já bydlím v přízemí, tak mě lidé berou, jako bych byl nějaký domovník nebo co, tak na mě zazvoní...nesou letáky zazvoní na mě...nesou někomu balíček...zazvoní na mě. Tak když je člověk doma, tak jim otevře. Teď se stalo, že někdo zase šel a zastrčil ten, jak je tam takový to zabezpečení, když ty dveře otevřete...ony jsou různá...tady je to nášlapný takový, jo...a to vystrčil ...ono to zůstalo v tý rohožce ještě a tam se protáh jen někdo hubenej, silnější chlap nebo žena by se tam neprotáhli. Já jsem to tam s jednou slečnou večer musel sundat, aby se vůbec mohly otvírat dveře a mohlo se do baráku. Když lidé něco stěhují, zaklíní to, myslíte, že to lidi vytáhnou?“* Další problémy už neshledali respondenti jako natolik důležité, aby jim vyloženě komplikovaly život. Jen paní V. mrzí, že na sídlišti není žádná cukrárna, a že kulturní středisko zde na sídlišti je nevyužité (pozn. před několika lety jej zde zavřeli – Respondentka 11, 2019). Někomu trochu vadí, že ve čtyřposchodových domech není výtah. Zato hospod je zde podle pana Bo. dostatek (Respondent 6, 2019). Paní P. to uzavírá takto: *„Člověk už tolik nikam nejde...jde nakoupit a tak, koukám na televizi, do města jen když potřebuju. To spíš ti mladí by věděli, ale ty to zase nepotřebujou, ty si zase dojedou.“* (Respondentka 7, 2019). Tím paní P. shrnula to, co říkali i další respondenti, a sice že jim už sídliště na dožití v současné době stačí. *„Když teče voda, tak je to dobrý“* (Respondentka 11, 2019).

Je pro Vás rozdíl mezi životem v panelovém domě a na sídlišti před rokem 1989, v devadesátých letech a v současné době? Tato otázka byla velmi komplikovaná a poté, co několik respondentů plně nepochopilo její význam, byla zjednodušena na popis proměn sídliště v devadesátých letech 20. století v jeho kvalitativním a vizuálním obrazu. Obyvatelé buď říkali, že se to nedá porovnat nebo mluvili o tom, že ze začátku byla vybavenost špatná (dokonce i škola zde byla v prvních letech na směny – Respondent 3, 2019), ale pochopitelně se zlepšila. V devadesátých letech ale neviděli

žádné překotné změny, ty by se daly charakterizovat spíše jako pomalé. Někdo naopak změny nepostřehl kvůli svým osobním problémům, jiní se zase nezajímali o politiku, a proto jim nepřipadalo, že by došlo k nějakým proměnám, především pokud měli státní byt. Pokud mluvili o změnách, pak jediné v souvislosti s tím, že v devadesátých letech sídliště „prokouklo“. Vizualně se sídliště změnilo hodně, ale to až v současné době. Přibyla také vybavenost pro děti, kterou zdůrazňuje pan M. Otázka toho, jak se sídliště změnilo po stránce své funkčnosti, byla kladena především do souvislosti se supermarketem, které se zde začaly objevovat na konci 90. let. Supermarketů je tu podle mnohých na počet obyvatel až moc (pozn. na sídlišti se nachází Lidl, Billa, Coop a drobnější obchody – drogerie Teta, květinářství). Paní W. mrzí, že dříve tu byla vybavenost obchody možná lepší. Nacházela se zde čistírna, opravna obuvi, železářství... Teď už tu nic takového není a kvůli „každému šroubku“ musí jezdit do města, na druhou stranu se zase udělaly lepší chodníky (Respondentka 10, 2019). Dnes je to jen sídliště na bydlení (Respondent 6, 2019). „*My jsme třeba měli naproti krám malej jako malej, soukromník to byl. Ten už tam není leta. My jsme to měli u tý školky, tam naproti je školka. Tam jsme to měli kousek. Teď by se nám to hodilo. Teď tam jezdí autobus, to je taky dobrý, ten autobus je tu dobrej. To se zlepšilo, to je opravdu dobrý*“ (Respondentka 7, 2019). Tyto malé obchody, které paní P. zmiňuje, v devadesátých letech mizely, neboť je vytlačily supermarkety. Otázka parkování respondenty rozdělila. Někteří vidí na sídlišti dostatek místa (je zde hned několik velkých záchytných parkovišť), jiní zase myslí, že by se to mělo zlepšit. Parkoviště jsou zde totiž daleko od domů a lidé tak parkují, kde je napadne. Ukazuje se, že je zde rozdíl mezi seniory, kteří mají sami auto a těmi, kdo neřídí a auto nevlastní.

Máte pocit, že mezi obyvateli sídliště panovaly před rokem 1989 lepší nebo horší vztahy než dnes? Ohledně vztahů na sídlišti se lidé vyjadřovali jednotně: vztahy byly dříve podstatně lepší. Lidé se více scházeli, nebyly na sebe sprostí; problém vidí dnes také v mladých lidech, kteří jsou neohleduplní. Dnes jsou lidé obecně jiní. Můžeme to demonstrovat na několika ukázkách: „No my bydlíme v osmipatráku, když jsme se tam nastěhovali vokoło sutě a všechno, takhle vzadu bylo kousíček travičky, v každém bytě i 1 + 1 bylo jedno dvě děti, ty mámy měly vany plechový za barákem, měly tam deky a s těma dětma tam byly celý odpoledne, co od rána, na jedný straně rumiště na druhý straně kousíček plácku“ (Respondentka 1, 2019). „My jsme měli sousedy, kteří měli tři holky...a to byly chůvy. Můžu vám říct...nechci se dotknout mladých, ale kolikrát ani nepozdraví...kolikrát se potkáme v baráku a oni se koukají stranou. A to se uklízejí

společné prostory, a kdepak madam, aby uklízela“ (Respondent 12, 2019). Dříve lidé i sami dělali potřebné věci kolem domu – tzv. brigády a lidé to prováděli rádi. Dnes se lidé ani nescházejí, protože nemají kde, neboť se společné prostory zrušili. Pan M. míní, že peníze a majetek lidí v současné době změnili a je to vidět i na sídlišti (Respondent 8, 2019).

6.3.2 Proměna panelového bytu

Kdybyste mohli na svém bytě něco změnit, co by to bylo? Tato otázka tvořila rámec, ve kterém respondenti hovořili o svém bytě, jeho dispozicích, zařizení a preferenci patra. Byty v minulosti obývali lidé nejčastěji ve 4-5 lidech, v současné době jsou už buď sami (jednalo se ve větší míře o vdovy než o vdovce) nebo ve dvou. To, že dnes je jejich domácnost podstatně menší než kdysi, ale neznamená to, že by měli všichni dnes menší byt. Někdo zůstal v původním 3+1 nebo 2+1, někdo se přestěhoval do menšího – nejčastěji 1+1. Jediná paní V. bydlela celou dobu v bytě 1+1: *„To, že jsme byli jenom dva, tak nám nebylo možný přidělit větší byt. Tak jsme si zařídili v kuchyni spací kout a to dodržuju do dneška, i když by se v kuchyni spát nemělo, kvůli plynu“* (Respondentka 11, 2019). Pestré odpovědi byly ohledně preferencí pater. Každý respondent upřednostňuje něco jiného. Pokud je v domě výtah, mnohým nevádí žít ve vyšších patrech, ačkoliv jsou již starší, pokud ale žijí ve čtyřposchodovém domě bez výtahu, preferují nižší patro. Ti, kdo bydlí ve středu budovy by většinou neměnili (paní K. – třetí patro ze čtyř, pan N – šesté patro z osmi, pan F. páté patro z osmi, paní P. – přízemí ze čtyř). Naopak jsou lidé, kteří by měnili a chtěli by patro nižší (pan a paní H. – sedmé patro, chtějí maximálně třetí; paní Bí. – čtvrté patro, chtěla by spíše druhé; paní V. – osmé patro, preferuje čtvrté). Pan M. bydlí v přízemí a je jediný, který by preferoval patro vyšší, ideálně první patro, neboť je prý v přízemí vlhko. V přízemí a nízkých patrech by zase nechtěla žít paní Ba., protože by se prý bála.

Pan a paní Br. jsou jediní zástupci, kteří bydleli v různých poschodích v různých domech, a proto dokáží porovnat, že bydlení pod střechou v třináctipatrovém domě není ideální, neboť se zde „vlnila střecha“, stejně tak bydlení pod střechou ve čtvrtém patře nebylo dobré, neboť tam zatékalo. V současné době bydlí v šestém patře z třinácti a jsou spokojeni (Respondent 12, 2019).

Na sídlišti se nachází různě velké byty, respondenti nejčastěji hovořili o plošné výměře 60-68 m², většině lidí to připadalo malé, hlavně pokud měli 3 malé děti jako pan M.

Jedna jeho dcera tak musela spát v kuchyni, protože se do dětského pokoje nevyšly dvě palandy (Respondent 8, 2019).

Vybava bytů byla vždy základní, protože všichni obyvatelé se stěhovali do nových bytů. V bytech tak byly pouze kuchyňské linky, sporák, dřez a koupelna. Pokoje už byly také dané, proto většina respondentů ani neměnila dispozice. Pouze paní P. změnila ložnici za dětský pokoj a to kvůli synově nemoci. Pokoj, který dala synovi, měl okna na jih (Respondentka 7, 2019). Hodně lidí si stěžovalo, že panelové byty na Pražském sídlišti jsou špatně vyřešené, respektive, jsou zde použity špatné panely. Z jednoho pokoje se například chodí do ostatních místností a je tedy problém v obývacím pokoji postavit nábytek, neboť v každé stěně jsou buď okna, nebo dveře. Mnozí to tedy vyřešili tím, že jedny dveře zastavěli.

Otázka, zda by v bytě ještě něco měnili, byla většinou odmítnuta. Někdo by chtěl ještě vyměnit kuchyňské jádro, případně by chtěl byt koupit, ačkoliv to nelze. Nic jiného, už by na svém bytě nedělali. „Stačí jim“.

Otázka *Jak se změnili obyvatelé Vašeho panelového domu?* byla zaměřena na mezilidské vztahy uvnitř domu. Respondenti si hodně uvědomují, že obyvatelé stárnou (pan H. říká, že je to v jeho panelovém domě jako v klubu důchodců – Respondent 4, 2019), mnoho lidí zemřelo a jejich byty teď obývají jejich děti nebo jsou prodané někomu cizímu. Prakticky nikdo ve svém panelovém domě nemá problém s neplátcí (neboť velká většina respondentů žije v panelových domech, které jsou odkoupeny nájemníky), ani s cizinci, Romy nebo problematickými jedinci. Maximálně se tento fenomén vyskytl ojediněle v minulosti, a takovýto lidé už se odstěhovali. V současné době jsou prý ale častější konflikty. Jde pouze o takové „běžné sousedské neshody, při kterých se klepe na topení“ (Respondentka 10, 2019), případně někdo hází z okna nedopalky od cigaret. Paní Ba. říká, že dnes už moc lidí v domě ani nezná, hodně se to obměnilo (Respondentka 5, 2019). Pan a paní Br. bydlí v domě s 65 byty, a ví, že ani není reálné, aby se všichni znali, a proto navzájem udržují vztahy jen se sousedy pod sebou, nad sebou a vedle na patře (Respondent 12, 2019). Pan Bo. míní, že tam také dříve byla lepší parta, která se více scházela, třeba i mimo domy, na chatách, a slavili spolu svátky (Respondent 6, 2019).

Je něco, co Vám dnes na bydlení v panelovém domě chybí? Respondenti se zmiňovali, že jim buď nechybí nic, nebo neví, že by jim něco chybělo, maximálně lidé, kteří již

zemřeli, případně to, že se už nepoužívají společné prostory: „*Když je schůze, tak ani není kde sedět. Tak když nás zavolali kvůli tomu zateplení, tak jsme museli stát před barákem, aby se padesát partajů vešlo*“ (Respondentka 11, 2019). Smutné je i to, že v domě už není tolik mladých či že sami již nejsou mladí: „*Byla sranda víc, byli jsme tak mladý..to je jasný, to má snad každý, ať byla jakákoliv totalita blbá, to je jasný, všechno jsme přežili, protože jsme byli mladý, muselo se to vzít*“ (Respondentka 7, 2019).

Bezpečnost vidí obyvatelé Pražského sídliště jako nedostačující. Většina lidí má zkušenost s tím, že jim již ukradli boty, rohožku, umělé květiny nebo jiné věci před vchodem do bytu. Několik lidí má známé, které dokonce vykradli. Zároveň to ale není výsada současné doby. Například boty se kradly i před rokem 1989; lidé si je běžně nechávali na rohožce. Zkušenost s tím má i pan F., paní H. nebo paní P. Paní P., ale míní, že dnes je to určitě častější. Lidé, kterým se boty někdy ztratili, si je logicky začali dávat spíše dovnitř, málokdo je dnes nechává venku. Paní V. a pan a paní Br. mají společnou předsíň pro tři byty, která je oddělena od prostor s veřejně přístupným výtahem kovovými dveřmi, které jsou zamykací, proto si zde boty nechávají. Pan Br. říká, že správně by takové dveře v domě být neměly kvůli požáru (Respondent 12, 2019). Paní W. se zmiňuje o bezpečnosti na sídlišti slovy: „*Jdete v deset hodin dopoledne kolem ubytovny...tou Petrohradskou a v deset dopoledne nepotkáte živáčka a bojíte se...ted' se vám tadyty bezdomovci potulujou, takže fakt se bojíte. Dřív jsme nechávali panelák vodemčenej, žádný bezpečnostní nebyl, nic se nám neztratilo, nic se nerozbilo...ted' se bojíte*“ (Respondentka 10, 2019).

Dříve se na bezpečnost tolik nedbalo, to podotýká paní Ba. Zároveň se ale na ní tolik nedbá ani dnes. Z výzkumu vyplynulo, že nikdo nemá byt zabezpečený nijak více než bezpečnější vložkou nebo bezpečnějším kováním na dveřích tzv. „o třídu lepším zabezpečením“, ale nikoliv vyloženě bezpečnostním zámekem. Někdo nemá ani takovouto ochranu. V případě domu paní Bí. je vstup na čipy a ve společných prostorách jsou nainstalované kamery (Respondentka 9, 2019). To je ovšem ojedinělá záležitost.

6.3.3 Revitalizační zásahy

Jak se stavíte k revitalizaci panelových domů na sídlišti? byla jediná otázka, která se týkala současného vzhledu panelových sídlišť a jeho nové funkčnosti. Většinou se k ní obyvatelé staví kladně kromě pana M., kterému se nelíbí, jakým způsobem proběhl

výběr firmy, která revitalizační zásahy prováděla. Podobný názor měla i paní Bí. Mezi výhody řadili především zateplení, díky kterému ušetří za teplo, protože už „nikde nic neutíká“. Paní P. se o revitalizaci vyjádřila jako o hezké, ale drahé záležitosti (Respondentka 7, 2019).

Ukázalo se, že konflikty ohledně revitalizací sice žádný respondent neshledal jako dramatické, ale přesto se objevily. Průzkum ukázal, že častější neshody měli lidé v domě, kde většina bytů spadala do společenství vlastníků, zatímco v městských bytech příliš mnoho konfliktů nebylo, neboť Bytes⁸ mnohde ani neuspořádal schůzi pro své nájemníky ohledně chystaných revitalizačních zásahů (Respondentka 11, 2019).

Bez výjimky se respondenti shodli na tom, že v zatepleném domě se lépe bydlí, ačkoliv podle paní P. to „dříve lépe dýchalo“ (Respondentka 7, 2019), podobně odpovídá i pan Br., kterému dříve u okna rostly lépe sazeničky, protože měly vlhčí vzduch (Respondent 12, 2019). Stejně tak měli stejný názor na plastová okna, která jsou podle nich lepší, nemusejí se natírat, dají se lépe umývat a jsou určitě levnější než dřevěná. Ačkoliv paní Ba. k tomu podotýká: „*Dřevo je dřevo, ale plastová vydrží věky*“ (Respondentka 5, 2019). Pan M. přisvědčuje: „*Já mám lepší vztah ke dřevu než k plastu...to asi hodně lidí...protože dřevo má své kouzlo...ale je to trend...*“ (Respondent 8, 2019).

Sídliště prokouklo a již není šedivé jako kdysi, obdobné odpovědi udávala většina respondentů. Paní Bí. a paní W., ale příliš neoslovil nápad pomalovat panelové domy obrázky. Na Pražském sídlišti se nachází dům s obrazem hradu Kotnov, na vedlejším Náchodském sídlišti najdeme dům s tábořským mostem přes vodní nádrž Jordán (Panelák s hradem, 2016, cit. 2019-01-19).⁹ Pro obě ženy je to až příliš extravagantní řešení, ovšem pokud jde o jeden dům, lze to ještě pochopit, nechtěly by ovšem, aby takto vypadalo celé sídliště.

Co ještě revitalizaci chybí? Většinou respondenti neuměli odpovědět. Paní Bí. jen mrzí, že kvůli širším vnějším okenním parapetům nemůže mít parapety vevnitř, případně by se měla dodělat ještě vnitřní regenerace (odpady a elektřina) a zavést výtahy tam, kde nejsou (Respondentka 9, 2019). Paní V. ještě vidí možnost v zlepšení kuchyňských šachet, které ji připadají nepraktické, protože neustále cítí, co její sousedé vaří (Respondentka 11, 2019).

⁸ Správa pro údržbu nemovitostí města Tábor

⁹ Fotografie viz obrázek 5 v příloze

6.3.4 Paneláková tematika a kultura

Myslíte si, že jsou paneláky tzv. králíkární? Máte je spojeny se socialistickou érou dnes? I na tuto otázku měli respondenti problém odpovědět. Někoho o tom nikdy nenapadlo přemýšlet, někoho vyloženě rozčílilo, že byl použit výrok bývalého prezidenta Václava Havla. Pro někoho to je slušné bydlení a se socialistickou érou je primárně spojené nemá, jiný ano. „*Nejsou to králíkární, jsou to slušný byty, teď když se předělaly kuchyňský linky, koupelny je to krásně všechno vykachlíkovaný, nevím, proč by to měla být králíkárna*“ (Respondent 6, 2019). Paní B. je jako králíkární vnímá: „*No mám, no heleďte, když vidím v televizi jaký jsou možnosti bydlení, tak bych řekla, že to je králíkárna, ale protože jsem tam sama, tak mi tam nic nechybí*“ (Respondentka 9, 2019). Naproti tomu pan M. říká, že záleží, jak jsou panely a paneláky udělané, pokud jsou tam nedomyšlenosti jako třeba zásuvky tam, kde je nábytek nebo umyvadlo namontované na hraně vany, pak částečně ano (Respondent 8, 2019). Paní V. o nich mluví jako o pohodlném bydlení a zároveň říká, že by ani nebylo možné postavit pro každou rodinu rodinný dům (Respondentka 11, 2019), s tím mnozí další respondenti souhlasili. Zajímavým poznatkem této části výzkumu je fakt, že pokud lidé přemýšlí o protikladu panelového bytu, většinou je jako první napadne rodinný dům, s nímž nejčastěji panelák srovnávají, naopak, jak jsme si výše již ukázali, činžovní dům většinou s panelovým domem ztotožňují.

Poslední otázka se týkala současné otázky chránění sídlišť: *Myslíte si, že jsou panelové domy kulturním dědictvím a že by se měly chránit?* Můžeme říci, že respondenti převážně v ochraně panelových sídlišť nevidí význam. Na druhou stranu se tomu nebrání ani nevysmívají. „*Kulturní dědictví proč ne, je to část doby na kterou není dobré zapomenout,*“ říká paní P. (Respondentka 7, 2019). „*Ze socialistický éry jsou věci, který by se chránit měly, ale že by to byly paneláky? To nevím*“ (Respondent 8, 2019). „*Já myslím, že takové stavby ala panelák jsou všude. No pokud se zrevitalizují, tak vypadají celkem slušně i napohled, mohly by zůstat, měly by zůstat, ale památkově je chránit? Tak ne všechny, stačil by jeden, jen tak na ukázkou,*“ míní paní B. (Respondentka 9, 2019).

6.4 Shrnutí poznatků

V této části si zodpovíme obecná tvrzení, která byla stanovena na začátku celého výzkumu.

První otázka stanovila: *Na sídlištích je v současné době problematické budovat hodnotné mezilidské vztahy.* Šetření mezi seniory z Pražského sídliště v Táboře tento předpoklad potvrdilo. Samozřejmě je nutné nezapomínat, že výzkum probíhal na vzorku obyvatel totožné věkové kategorie pohybující se v rozmezí 65-85 let. Ovšem v porovnání s minulým stoletím většina respondentů jasně označila současné mezilidské vztahy na sídlištích za méně hodnotné, povrchní, přičemž sídliště jsou daleko více anonymizovaná, než tomu bylo před rokem 1989.

Bezpečnost na panelovém sídlišti je v porovnání s bezpečností na sídlišti před rokem 1989 horší. Tento výrok můžeme potvrdit jen částečně. Zaprvé jde o subjektivní vnímání starších lidí, kteří si připadají zranitelnější, a zadruhé většina respondentů vnímá Pražské sídliště jako pěkné, útulné místo k bydlení, o které je dobře postaráno. Bezpečnost na sídlišti tak spíše souvisí se současnou dobou, která je daleko více ovlivněna médii, respondenti totiž sami nezažili žádnou nebezpečnou situaci, která by se jim na sídlišti přihodila, maximálně to „slyšeli“, „někdo jim řekl“, případně „kamarádka mojí ženy povídala“. Sami mají maximálně zkušenost s ukradenými botami a menšími drobnostmi, které si vesměs nechávali ve společných prostorech domu, a to ještě nezabezpečené. Ačkoliv tvrdí, že na sídlišti přesto není taková bezpečnost jako dříve, málokterý respondent důkladněji zabezpečil svůj domov.

Současná panelová sídliště a panelové byty mohou obyvatelům nabídnout kvalitní bydlení. Zkvalitněné bydlení úzce souvisí se sídlištní revitalizací, s kterou jsou respondenti vesměs spokojeni, sídliště už jim nepřipadá šedé, architektonicky je tedy zpracované dobře. Podle některých účastníků rozhovoru chybí spíše několik prvků občanské vybavenosti, aby bylo sídliště dokonalé, ať už jde o kino, cukrárnu, kulturní centrum nebo drobné obchody. Revitalizované domy jsou velkou proměnou a dávají podle respondentů naději, že takto opravené budovy vydrží i dalších 50 let. Velice si pochvalují zateplení, které jim ušetří peníze za topení a v létě je uchrání od přílišného tepla. Celkově je zde jistě život lepší, ačkoliv i zde chybí drobnosti, které by se v rámci revitalizačních snah ještě měli dodělat. Jsou to hlavně výtahy do čtyřposchodových domů a vnitřní revitalizace zahrnující výměnu elektrických rozvodů a odpadů u některých domů.

Závěr

Proměny panelového sídliště po roce 1989 nejsou tak zřejmé, aby si jich lidé vždy všimli, pokud tedy nepočítáme obarvování fasád, které většinu lidí upoutá jako první. Kvůli tomu si dalších změn často již nevšimají.

V této práci byla vykreslena změna panelového sídliště po roce 1989, hlavním cílem ale bylo na vybraném sídlišti ověřit, jak si tyto proměny dotkly jeho obyvatel.

Můžeme říci, že československá panelová sídliště jsou specifická nejen svou historií, ale i lidmi, kteří je osídlili. Již od počátku byla sídliště obydlena pestrou skladbou obyvatelstva a nebylo nic neobvyklého, že v jednom panelovém domě bydleli vysokoškolsky vzdělaní lidé stejně tak jako dělníci (ZADRAŽILOVÁ, 2007, 56). Tento poznatek, který se objevoval v mnoha publikacích, lze ověřit i na respondentech, kteří byli vybráni pro průzkum k této bakalářské práci.

Obyvatelé panelové sídliště neodsuzují a neodsuzovali ho ani v minulosti. Bydlení v panelech má pro ně pořád své kouzlo. Pouze lidé, kteří v panelech nebydlí, tento typ bydlení kritizují. Zadražilová říká, že lidé své názory na panelová sídliště čerpají z mýtů, které o nich především od 90. let kolují, tedy že sídliště nemůže pro své obyvatele představovat pravý domov, když jsou tu lidé odcizení, a tudíž musí být zákonitě nespokojení (ZADRAŽILOVÁ, 2007, s. 40). Průzkum ale ukázal, že obyvatelé panelových domů nikdy těmto mýtům nevěřili.

Je tedy sídliště dnes vnímáno lépe díky svým proměnám a jsou tyto proměny dostatečné? Tato otázka nás provází celou bakalářskou prací, a není možné na ni jednoznačně odpovědět ani díky průzkumu na obyvatelstvu, které dokáže porovnat jeho vývoj v čase, neboť v jeho prostorách žijí od samotného začátku. Jakákoliv práce s lidmi přináší subjektivní výsledky, které je velice těžké zobecňovat. Ačkoliv se v tomto průzkumu odpovědi respondentů v hlavních otázkách shodovali, můžeme najít spoustu odlišností, které znovu otvírají otázku, zda můžeme jednoznačně potvrdit, že jsou všechny proměny sídliště pozitivní. Mnoho respondentů totiž vnímá socialistickou éru nostalgicky a kriticky se zmiňují o jeho dnešním obraze; například jim vadí příliš zmodernizovaná dětská hřiště nebo společné prostory, které už neslouží jako místo setkávání. Ne každá změna je tedy pozitivní. Z celkového hlediska, ale můžeme říci, že pozitiva dnešních sídlišť určitě převažují nad jeho negativy.

Vzorek respondentů pro tento výzkum byl specifický nejen věkem, ale také dosaženým vzděláním. Ochetní respondenti z řad seniorů buď mají sami vyšší vzdělání, nebo ve své rodině mají vzdělané děti a vnoučata. Dá se říci, že respondenti, kteří s průzkumem svolili, se řadí do vyššího sociálního průměru tohoto sídliště. Je to tedy převažující postoj na sídlišti? Samozřejmě je průzkum tímto vzorkem obyvatel ovlivněn, ovšem méně vzdělaní respondenti nemohli být k rozhovoru nuceni. Koneckonců úroveň všeobecného přehledu o světě nebyla hlavním kritériem výzkumného šetření.

Celkově dnes panelová sídliště vypadají úplně jinak než před třiceti lety, ale více než to, jak jsou omalovaná, záleží spíše na obyvatelích, kteří zde žijí. A díky tomu tak dnes můžeme mluvit o „horších“ a „lepších“ sídlištech nikoliv z pohledu historických etap, a tedy úrovně jejich zpracování, ale pouze z pohledu sociologického. A to je asi největší proměna, kterou sídliště po roce 1989 prošla.

Sídliště je živý organismus lidí, kteří se mění a vyvíjejí spolu s ním, a je tedy pravděpodobné, že za pár let budou panelová sídliště vnímána trochu odlišně a je velice těžké odhadnout, zda toto vnímání bude z pohledu jeho obyvatel spíše lepší nebo horší než dnes. Podle všeho se ale panelová sídliště nestanou nežádanou zástavbou a ani se nevrátí názor z devadesátých let, který je odsuzoval. Patrně se také obmění skladba obyvatel sídliště a změní se současný trend, kdy na sídlištech bydlí převážně starší lidé, kteří tu žijí od jejich založení.

Jisté je, že panelové domy rozhodně nebudou v několika příštích desetiletích bourány. Ale jaká bude jejich budoucnost? Bude zde i nadále bydlet střední vrstva obyvatel nebo se sídliště stanou vyloučenou lokalitou po vzoru západních zemí? V tomto směru asi nikoliv, neboť československá a posléze česká sídliště byla od začátku úplně jiná než ta ze západní Evropy a svůj standard si některá z nich drží už bezmála sedmdesát let. Není dokonce vyloučené, že kouzlo panelových sídlišť objeví i zástupci ekonomicky silnější části populace.

Seznam použité literatury

1. 6. FÁZE POZDNÍCH KRÁSNÝCH A POSTMODERNISTICKÝCH SÍDLIŠŤ. Panelová sídliště v ČR [online]. Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum, 2017 [cit. 2019-03-10]. Dostupné z: <http://www.panelaci.cz/stranka/6-faze-pozdnich-krasnych-postmodernistickyh-sidlist>
2. AULICKÁ, Zdenka. *Regenerace sídlišť*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1993.
3. Budoucnost bytů v panelových domech. In: *Stavebnictví 3000.cz* [online]. Hradec Králové: Vega vydavatelství, 2001 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <https://www.stavebnictvi3000.cz/clanky/budoucnost-bytu-v-panelovych-domech>
4. CZUMALO, Vladimír. Sídliště jako experiment. In: *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014, s. 14-23.
5. ČANČÍK, Josef. Život na dobré adrese: Architekt Ivan Plicka o perspektivě panelových sídlišť. *A2* [online]. Praha: A2, 2007, 3(4) [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2007/4/zivot-na-dobre-adrese>
6. ČEJKA, Jaromír. *Jižní Město: fotografický projekt z pražského sídliště z počátku osmdesátých let 20. století*. Autor úvodu Antonín DUFEK, autor úvodu Jiří SIOSTRZONEK, autor úvodu Jindřich ŠTREIT. Praha: Positif, 2014.
7. *Dokončení revitalizace zóny IPRM Tábor*. 2015. Dostupné také z: <https://www.dotaceeu.cz/cs/Statistiky-a-analyzy/Mapa-projektu/Projekty-pred-rokem-2014/6-Integrovaný-operacní-program/6-5-Národní-podpora-územního-rozvoje-Cíl-Konvergen/Dokonceni-revitalizace-zony-IPRM-Tabor,-2015>
8. DRÁPALOVÁ, Jana. *Regenerace panelových domů: krok za krokem*. Brno: ERA, 2006.
9. FERENČUHOVÁ, Slavomíra. *Sociologie města 20. a 21. století*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013.
10. FLEKAČOVÁ, Martina. Architektno-urbanistické řešení. In: *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014, s. 24-33.
11. GINTER, Jindřich. Zatracované paneláky jsou znovu v kurzu. In: *Novinky.cz* [online]. Praha: Borgis, 2018 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz>
12. GUZIK, Hubert. Hotelový dům. In: *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014, s. 62-73.

13. HOLÝ, Petr. Kde se vzaly paneláky: Jak se z dobré myšlenky stal symbol nevkusu. In: *Topzine* [online]. Praha: CzechNetMedia, 2019, 2011-11-13 [cit. 2019-02-10]. Dostupné z: <https://www.topzine.cz/kde-se-vzaly-panelaky-jak-se-z-dobre-myslenky-stal-symbol-nevkusu>
14. HRŮZA, Jiří. Slovník soudobého urbanismu. Praha: Odeon, 1977.
15. HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada. In teriér panelového bytu: lidový sloh 70. let, jeho zrna i plevy In: *Husákovo 3+1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 65-75.
16. HUBIČKA, JAN – Rozhovor s architektem sídliště (rozhovor), Tábor, 2019.
17. HUSIČKA, Jiří. *Nákupní centra v Evropě a České republice* [online]. Brno, 2018 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/b5odx/Plny_text_prace.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita.
18. *IPRM: integrovaný plán města Tábora - prostor Pražského a Náchodského sídliště a Pražského předměstí*. Tábor: REGIO projekt, 2008.
19. JELÍNEK, Jan. I bez zemětřesení mohou paneláky padat. *Haló noviny*, 1996, 6(38).
20. *Kauza BYTY OKD – největší finanční kauza současnosti* [online]. 2010, s. 14 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: http://www.bytyokd.cz/images/20100319_KauzaBYTYOKD.pdf
21. Kdy začne prodej bytů OKD?. In: *OKD* [online]. Karviná: OKD, 2007 podle BROULÍK Petr, MF DNES, 2007 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: https://www.okd.cz/cs/media/napsali-o-nas/kdy-zacne-prodej-bytu-okd-?FfArticleItem_page=191
22. KOHOUT, Jiří. *Tábor krok za krokem na starých pohlednicích*. Tábor: Zahrada, 2009.
23. KOHOUT, Michal et al. *Sídliště, jak dál?*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2016.
24. *Koncepce bytové politiky: aktualizovaná verze Koncepce bytové politiky z října 1999* [online]. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj, 2001, s. 64 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <http://www.mmr.cz/getmedia/ec9eea85-80fb-4417-b581-183e3b9d0f41/Aktualizovana-koncepce>
25. KOPECKÁ, Zuzana. *Změny ve vývoji prostorové struktury vybraných měst po roce 1990* [online]. Praha, 2010 [cit. 2019-04-19]. Bakalářská práce. Univerzita Karlova.

26. KOPP, Milan a Lenka RÁKOSOVÁ. Panelové domy volají po opravách. In: *IROZHLAS* [online]. Praha: Český rozhlas, 2002 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/ekonomika/panelove-domy-volaji-po-opravach_200204281135_mkopp
27. KORYČÁNEK, Rostislav. Zabydlet sídliště - postavit hřiště In: *Postavit domy nestačí: vizuální kultura a veřejný prostor města Brna v období po druhé světové válce*. Brno: Vysoké učení technické v Brně, 2015, s. 8-37.
28. KOŘÍNKOVÁ, Jana. O průvodcích a lidech. Jak zprostředkovat umění v brněnském sídlišti Lesná veřejnosti. In: *Postavit domy nestačí: vizuální kultura a veřejný prostor města Brna v období po druhé světové válce*. Brno: Vysoké učení technické v Brně, 2015, s. 38-63.
29. KOUBOVÁ, Kateřina. *Lidé opět milují paneláky, prodávají se lépe* [online]. Praha: Mafra, 2014 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/lide-maji-opet-v-oblibe-panelaky.A140327_194042_ekonomika_vez
30. KRACÍK, Matyáš. Památková ochrana panelových sídlišť?. *Zprávy památkové péče* [online]. Praha: Národní památkový ústav, 2015, **75**(4), 299-306 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <http://zpp.npu.cz/prilohy/185.pdf>
31. KRAUS, Jiří. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž: slovník neologizmů*. Praha: Academia, 2005.
32. KRISTIÁNOVÁ, Andrea. *Revitalizace Pražského sídliště v Táboře se zaměřením na jeho rezidenční atraktivitu* [online]. Praha, 2016 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: https://vskp.vse.cz/51646_revitalizace_prazskeho_sidliste_vtabore_se_zamereni_m_na_jeho_rezidenčni_atraktivitu. Bakalářská práce. Vysoká škola ekonomická v Praze.
33. KUBÍNOVÁ, Šárka. Vizuální kultura veřejných prostorů na panelových sídlištích v Brně a v Lipsku In: *Postavit domy nestačí: vizuální kultura a veřejný prostor města Brna v období po druhé světové válce*. Brno: Vysoké učení technické v Brně, 2015, s. 88-105.
34. KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2011.
35. KUPKOVÁ, Marika a Jan KRISTEK. Televize v paneláku - panelák v televizi. In: *Paneland: největší československý experiment*. Brno: Moravská galerie, 2017, s 45-66.
36. LIBROVÁ, Eva. *Volný čas obyvatel sídlišť v ČSR*. Praha: Výzkum. ústav výstavby a architektury, 1986.

37. LIPTÁK, Marián; PINDEL, Tomáš. *Panelaky.info: vše o panelových domech* [online]. 2016- [cit. 2017-12-08]. Dostupné z: panelaky.info
38. MAIER, Karel. Sídliště: problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický časopis AV ČR, 2003, **39**(5), 653–666 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/f7bcd7a134b6b38a4ddb214ffa3227956c6488c9_54maie19.pdf
39. MARTINCOVÁ, Olga. *Nová slova v češtině: slovník neologizmů*. Praha: Academia, 2004.
40. MATĚJŮ, Martin. Sídliště. In: Sociologická encyklopedie - Hesla Velkého sociologického slovníku (1996)[online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017, 2017-12-11 [cit. 2019-02-10]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/S%C3%ADdli%C5%A1t%C4%9B>
41. MUSIL Jiří. *Lidé a sídliště*. Praha: Svoboda, 1985.
42. MÜLLER, Roman. Budoucnost paneláků. In: *FinExpert.cz* [online]. Praha: Mladá fronta, 2008 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <https://finexpert.e15.cz/budoucnost-panelaku>
43. NESROVNALOVÁ, Iveta. *Nové využití areálu kasáren v Táboře* [online]. Praha, 2013 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <https://dspace.cvut.cz/handle/10467/14971?show=full>. Diplomová práce. ČVUT.
44. NOVAK, Eva. Legendární německý architekt Ernst May. In: *Český rozhlas: Vltava* [online]. Praha: Český rozhlas, 1997-, 2011-09-13 [cit. 2019-02-10]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/legendarni-nemecky-architekt-ernst-may-5122542?player=on>
45. OLEXA, Miroslav a kol. *Urbanistické předpoklady vybavení sídlišť*. Praha: SNTL, 1967. 159.
46. PANELÁCI 2. Panelová sídliště v ČR [online]. Praha: Umněleckoprůmyslové muzeum, 2017 [cit. 2019-02-10]. Dostupné z: <http://www.panelaci.cz/stranka/panelaci-2>
47. Panelák s hradem se stává inspirací. In: *Táborský deník* [online]. Tábor: Vltava Labe Média, 2016 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: https://taborsky.denik.cz/zpravy_region/panelak-s-hradem-se-stava-inspiraci-20160816.html

48. Paneláky. Část naší kultury, sporné dědictví, nebo Baťova pomsta. *iDNES.cz* [online]. 2015-07-01 [cit. 2019-02-10]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/bydleni/panelak/bydleni-v-panelaku.A150629_120219_panelakovy-byt_web
49. Panelový dům . In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Panelov%C3%BD_d%C5%AFm
50. PÁTEK, Jiří. Proměny panelového sídliště v proměnách (uměleckého) fotografického obrazu. In: *Paneland: největší československý experiment*. Brno: Moravská galerie, 2017, s. 7-44.
51. PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979.
52. PÍSAŘÍKOVÁ, Jana a INGERLE, Petr. RE: Byt v paneláku? Obraz sídliště v současném umění. In: *Paneland: největší československý experiment*. Brno: Moravská galerie, 2017, s. 218-228.
53. POSLUŠNÁ, Iva. *Bydlení v panelech :zkrácená verze habilitační práce*. Brno: VUTIUM, 2009.
54. *Pražské sídliště v Táboře – VII. etapa regenerace*. Tábor: Město Tábor, 2015.
55. *Regenerace sídlišť. Díl II, Regenerace panelových budov*. Praha: Ministerstvo hospodářství České republiky, 1994.
56. REJMAN, Ladislav. *Slovník cizích slov: slovník neologizmů*. 2., dopl. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971.
57. REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník: slovník neologizmů*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015.
58. ŘÍHA, Cyril. V čem je panelák kamarád: kvantitativní ohledy kvalit české panelové výstavby 70. let. In: *Husákovo 3+1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 17-37.
59. *Sčítání lidu, domů a bytů 2011*, Praha: Parlament České republiky, 2011.
60. SEDLÁK, Jaroslav. Občanská dovybavenou. In: *Paneland: největší československý experiment*. Brno: Moravská galerie, 2017, s. 199-216.
61. SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Rozhovor s Václavem Cílkem. In: *Legenda o sídlišti*. Praha: Akademie výtvarných umění a cosa.cz, 2014.
62. SCHMARCZ, Martin. Králíkárny. In: *Euro* [online]. Praha: Mladá fronta, 2003 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <https://www.euro.cz/byznys/kralikarny-867585>

63. Sídliště. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/S%C3%ADdli%C5%A1t%C4%9B>
64. SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, ed. *Paneláci2: historie sídlišť v českých zemích 1945-1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2017.
65. SMATANA, Ľubomír. *Paneláky ztrácejí pověst králikáren, na sídlištích žije až třetina obyvatel Česka*. In: *Český rozhlas* [online]. Praha: Český rozhlas, 1997- [cit. 2017-12-08]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/regina/denik/_zprava/panelaky-ztraceji-povest-kralikaren-na-sidlistich-zije-az-tretina-obyvatel-ceska--1419891
66. SMÍŠEK, Ondřej. Téma předměstí z technického pohledu v Československu používané panelové soustavy. In: *Husákovo 3+1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 65-75.
67. SYLVESTROVÁ, Marta. Vizuální orientace v sídlištních labyrintech. In: *Paneland: největší československý experiment*. Brno: Moravská galerie, 2017, s. 145-169.
68. ŠECHTLOVÁ, Marie (fotografka). *Sídliště Pražské*. Digitální obrázek. Digitální archiv Šechtl a Voseček. Tábor, 2019. (Cit. 2019-04-19). <http://sechtl-vosecek.ucw.cz/cml/nikon/nfilm8413.html>
69. ŠEDIVÝ, Jiří. Patří panelová sídliště do šrotu. In: *Peníze.cz* [online]. Praha: Partners media, 2004 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <https://www.penize.cz/bydleni/17322-patri-panelova-sidliste-do-srotu>
70. ŠPICÁKOVÁ, Barbora et al. *Sídliště Solidarita*. Vydání první. Kostelec nad Černými lesy: Archiv výtvarného umění, 2014.
71. ŠTĚTKA, Jan. Šedesát let s paneláky. In: *Dotyk* [online]. Praha: Vltava Labe Media, 2015 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <https://dotyk.denik.cz/publicistika/sedesat-let-s-panelaky-20161130.html>
72. TICHÁ, Jindra. Rozhovor s Lenkou Žižkovou: bytová kultura 70. let aneb o životě na sídlišti. In: *Husákovo 3+1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 247-254.
73. TITTL, Filip a Jana KUBÁNKOVÁ. *Sídliště, jak dál?* [online]. Praha, 2014- [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <http://www.sidlistejakdal.cz/>
74. UHLÍŘ, Aleš. ROZHLEDNÍK: Příběh paneláku. In: *Neviditelný pes* [online]. Praha: Neviditelný pes a MAFRA, 1996-, 2016-01-21 [cit. 2019-02-10].

Dostupné z: http://neviditelnypes.lidovky.cz/vystava-o-bydleni-v-panelovem-dome-d5v-/p_zviretnik.aspx?c=A160120_083424_p_zviretnik_kosa

75. VAŠÍČKOVÁ, Martina. Moderní dřevěné prolézačky jsou trendem s nejistou budoucností. In: *Novinky.cz* [online]. Praha: Seznam.cz, 2008 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/bydleni/tipy-a-trendy/149819-moderni-drevene-prolezacky-jsou-trendem-s-nejistou-budoucnosti.html>
76. VODA, David; POTŮČEK, Jakub. *Stojí za to sídliště hájit*. Advojka. 2007, 3, 4, s. 1-5.
77. VOLF, Petr. Panelák je panelák je panelák. In: *Zlínská architektura* [online]. Zlín, 2013 [cit. 2017-12-08]. Dostupné z: <http://www.architekturazlin.cz/panelak-je-panelak-je-panelak>
78. VOTRUBEC, Ctibor. *Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě*. Praha: Academia, 1980.
79. WITNEROVÁ, Kristýna. Panelstory. In: *Třípól* [online]. 2005 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <https://www.3pol.cz/cz/rubriky/prakticke-informace/1166-panelstory>
80. ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Domov na sídlišti: mýtus nebo realita? In: *Husákovo 3+1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 215-226, s. 39-56.
81. ZADRAŽILOVÁ, Lucie. *Když se utopie stane skutečností*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum v Praze ve spolupráci s Arbor vitae, 2013.
82. ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Rozhovor s Jiřím Musilem o bydlení na sídlišti. In: *Husákovo 3+1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 215-226.
83. ZARECOR, KIMBERLY ELMAN. Solidarita v mezinárodním kontextu. In: *Sídliště Solidarita*. Kostelec nad Černými lesy: Archiv výtvarného umění, 2014, s. 65-76.
84. ZARECOR, Kimberly Elman. *Utváření socialistické modernity: bydlení v Československu v letech 1945-1960*. Praha: Academia, 2015.

Seznam rozhovorů

1. Respondentka 1 – paní Ku. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
2. Respondent 2 – pan N. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.

3. Respondent 3 – pan F. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
4. Respondent 4 – pan H. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
5. Respondentka 4 – paní H. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
6. Respondentka 5 – paní Ba. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
7. Respondent 6 – pan Bo. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
8. Respondentka 7 – paní P. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
9. Respondent 8 – pan M. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
10. Respondentka 9 – paní Bí. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
11. Respondentka 10 – paní W. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
12. Respondentka 11 – paní V. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
13. Respondentka 12 – paní Br. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.
14. Respondent 12 – pan Br. Rozhovor na téma Proměny panelových sídlišť po roce 1989 na Pražském sídlišti v Táboře. Tábor, 2019.

Seznam příloh

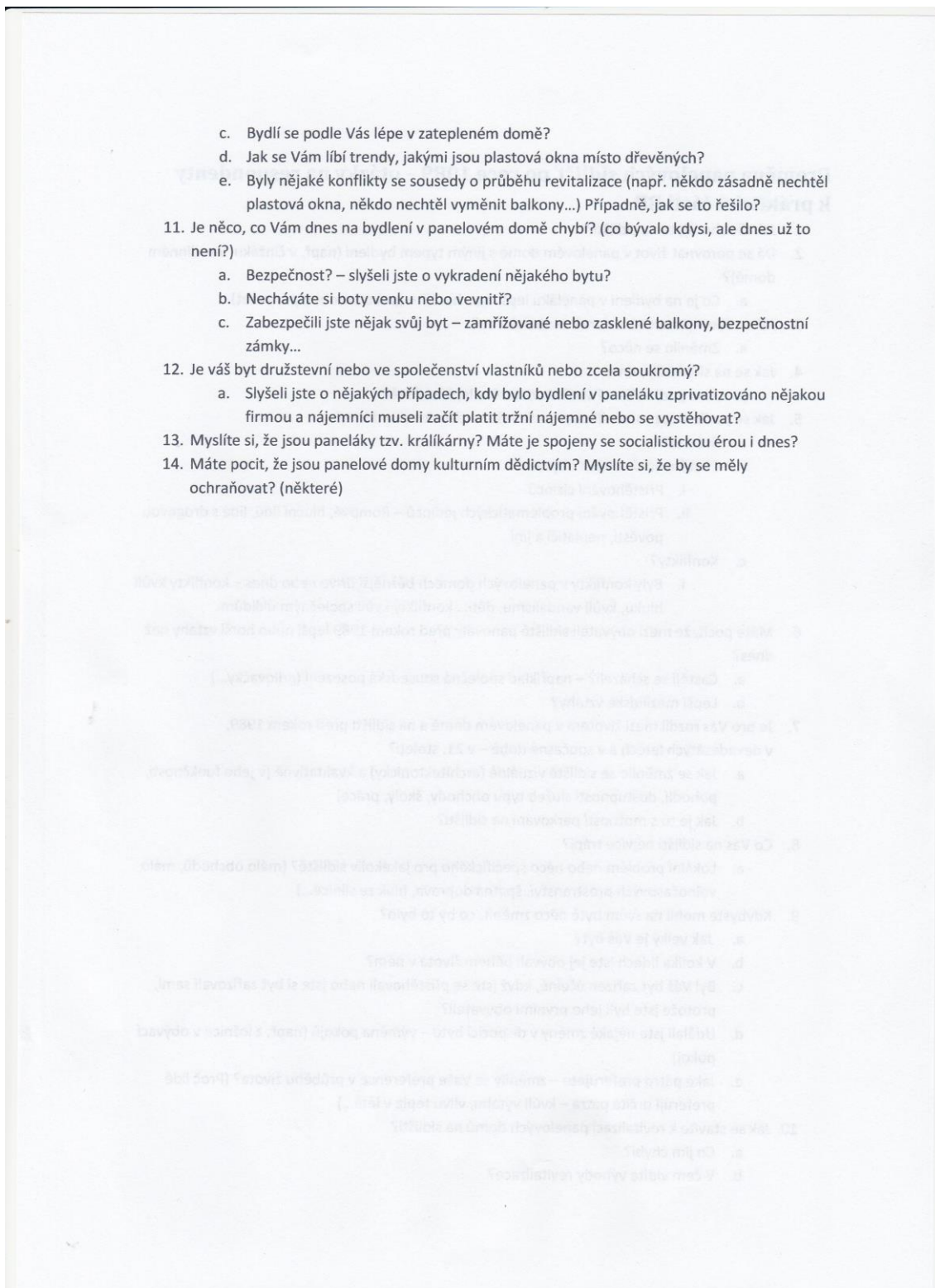
| | |
|---|----|
| Obrázek 1: Okruh otázek pro respondenty..... | 61 |
| Obrázek 2 : Okruh otázek pro respondenty - druhá část..... | 62 |
| Obrázek 3: Pražské sídliště před rokem 1989, pravděpodobně fotografováno mezi lety 1965-1975 (ŠECHTLOVÁ, cit. 2019).. | 62 |
| Obrázek 4: Současná podoba sídliště (zachycen je stejný úsek sídliště jako na fotografii Marie Šechtlové)..... | 62 |
| Obrázek 5: Malba na panelovém domě na Pražském sídlišti představující část tábořského hradu Kotnov..... | 62 |

Přílohy

Proměna panelových sídlišť po roce 1989 – otázky na respondenty k praktické části BP

1. Jak dlouho žijete na sídlišti?
2. Dá se porovnat život v panelovém domě s jiným typem bydlení (např. v činžáku, v rodinném domě)?
 - a. Co je na bydlení v paneláku lepší a co horší? – (pokud mohou porovnat)
3. Jak se žilo v panelovém domě za socialismu?
 - a. Změnilo se něco?
4. Jak se na sídlišti žije dnes?
 - a. Jsou podle Vás v Táboře tzv. horší a lepší sídliště?
5. Jak se podle Vás proměnili obyvatelé vašeho panelového domu?
 - a. Stárnutí?
 - b. Přistěhování nových obyvatel?
 - i. Přistěhování cizinců
 - ii. Přistěhování problematických jedinců – Romové, hluční lidé, lidé s drogovou pověstí, neplatiči a jiní
 - c. Konflikty?
 - i. Byly konflikty v panelových domech běžnější dříve nebo dnes – konflikty kvůli hluku, kvůli vandalismu, děti... konflikty kvůli společným úklidům.
6. Máte pocit, že mezi obyvateli sídliště panovaly před rokem 1989 lepší nebo horší vztahy než dnes?
 - a. Častěji se scházeli? – například společná sousedská posezení (grilovačky...)
 - b. Lepší mezilidské vztahy?
7. Je pro Vás rozdíl mezi životem v panelovém domě a na sídlišti před rokem 1989, v devadesátých letech a v současné době – v 21. století?
 - a. Jak se změnilo se sídliště vizuálně (architektonicky) a kvalitativně (v jeho funkčnosti, pohodlí, dostupnosti služeb typu obchody, školy, práce)
 - b. Jak je to s možností parkování na sídlišti?
8. Co Vás na sídlišti nejvíce trápí?
 - a. Lokální problém nebo něco specifického pro jakékoliv sídliště? (málo obchodů, málo volnočasových prostranství, špatná doprava, hluk ze silnice...)
9. Kdybyste mohli na svém bytě něco změnit, co by to bylo?
 - a. Jak velký je Váš byt?
 - b. V kolika lidech jste jej obývali během života v něm?
 - c. Byl Váš byt zařízen účelně, když jste se přistěhovali nebo jste si byt zařizovali sami, protože jste byli jeho prvními obyvateli?
 - d. Udělali jste nějaké změny v dispozici bytu – výměna pokojů (např. z ložnice v obývací pokoj)
 - e. Jaké patro preferujete – změnilo se Vaše preference v průběhu života? (Proč lidé preferují určitá patra – kvůli výtahu, vlivu tepla v létě...)
10. Jak se stavíte k revitalizaci panelových domů na sídlišti?
 - a. Co jim chybí?
 - b. V čem vidíte výhody revitalizace?

Obrázek 1: Okruh otázek pro respondenty



Obrázek 2: Okruh otázek pro respondenty - druhá část



Obrázek 3: Pražské sídliště před rokem 1989, pravděpodobně fotografováno mezi lety 1965-1975 (ŠECHTLOVÁ, cit. 2019).



Obrázek 4: Současná podoba sídliště (zachycen je stejný úsek sídliště jako na fotografii Marie Šechtlové).



Obrázek 5: Malba na panelovém domě na Pražském sídlišti představující část táborského hradu Kotnov